اسلام

او د اسلام نقش
د فرد او جامعې په جوړولو کښې

د ګل پاچا الفت

Ketabton.com

مرتب او مهتمم: عزيزالرحمن الفت
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ـ کال ۱۳۵٦ هجري ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان:	مخ:
تقریظ (عزیز الرحمن الفت)	الف-ها
مقدمه	۱_۲
محمد (ص)	۲
اسلام ته خفی دعوت	۲
د اسلام اظهار	۳_۲
بلال	۳
یاسر، عماربن یاسر او سمیه د یاسر ښځه	۴
خباب	۴
صهیب	۴
عامر بن فهیره	۴
لبیبه	۴
اسلام	۸_۵
اسلامی جامعه جوړول	۱۰_۸
طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې	۱۳_۱۰
مساوات	۱۵_۱۳
مشوره	۱۶_۱۵
عدالت	۱۷_۱۶
فردی آزادی	۱۹_۱۷
امر په معروف او نهی له منکر څخه	۲۰_۱۹
د ظلم مخنیوی	۲۱_۲۰
مرسته او تعاون	۲۶_۲۱
فرد جوړول	۲۷_۲۶
مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې	۳۲_۲۷
د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه	۴۰_۳۲
جود او سخا	۴۱_۴۰
زید بن حارثه	۴۲
اسامة بن زید	۴۳_۴۲
حضرت ابوبکر صدیق (رض)	۴۳
حضرت عمر (رض)	۴۵_۴۴
حضرت علی کرم الله وجهه	۴۶_۴۵
عمر بن عبد العزیز	۴۷
ابوعبیده بن جراح	۴۸
خالد بن ولید	۴۸
امام ابوحنیفه	۴۹_۴۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان:	مخ:
یونس ابن عبید	۴۹
ابوبلال	۴۹_۵۱
اسلامی تصوف	۵۱_۵۳
شریعت او حقیقت	۵۴_۵۷
دصوفیانو مقامونه او احوال	۵۷_۵۸
قادریه	۵۸
رفاعیه	۵۸_۵۹
احمدیه	۵۹
دسوقیه	۵۹
اکبریه	۵۹
شاذلیه	۵۹
مولویه	۵۹
نقشبندیه	۶۰
چشتیه	۶۰
دتصوف دري مدرسې	۶۰
لومړی مدرسه	۶۰
رابعة العدویة	۶۰
ددي مدرسې ځینې غړي	۶۱
ابراهیم بن ادهم	۶۱
سفیان ثوری	۶۱
ذوالنون المصری	۶۱
ابوالقاسم جنید	۶۱_۶۲
اتحاد او حلول	۶۲_۶۳
دوهمه مدرسه (کشف ومعرفت)	۶۳_۶۵
دریمه مدرسه (وحدة الوجود)	۶۵_۶۶
محی الدین ابن عربی	۶۶_۶۷
مولانا جلال الدین	۶۸
دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه	۶۸_۷۰
متکلمین او علم کلام	۷۱_۷۲
وعد او وعید	۷۲
احباط	۷۳
شفاعت	۷۳
دپیغمبرانو عصمت	۷۴
معجزه او نبوت	۷۴_۷۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ

د پلار له مرګه وروسته ملګرو راته وويل چه پس لدې ته بايد دغه په هرنا چاپ شوى اثرباندې چه وروسته ترديې راوځي يو څه وليکې.

دهمدي مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او د اسلام نقش دفرد او جامعې په جوړولو کښې نوميږي څو ځلې ولوست او په نتيجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې يوه سړي ته چه په دين باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې يوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله د ديني علومو په تحصيل او څلويښت کاله ئې پدې لاره کښې په څيړنو او مطالعو تيرکړي وي، څه ليکل اسانه کار ندى.

په حقيقت کښې همدا کتاب زما د اسلامي مطالعې شروع او آغاز ګڼل کيږي. بيا هم دغه څو کرښې ديوه متجسس او دغه د پيرو په حيث چه دعوى ولې ډيره ټينګه مينه او جذبه ئې هم ملګرې ده ليکم.

څلويښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بديع بيان، معاني، فقه، وصول الفقه، تفسير او دحديث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شو چه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدريس هم کولی شي، درس لوستل ئې پريښوده او دفاميل دمعيشت دتامين دپاره ئې ماموريت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زمانې ديني لوست او تحصيل پنځوس کاله وروسته نتيجه ورکړه او څو تکميل يا نا تکميل واړه اوغټ ديني کتابونه ورنه جوړ شوه چه يوئې همدغه کتاب دى. په دې ترتيب دا خبره صحيح شوه چه الفت صاحب له ملائى نه شاعرى او ليکوالى ته، له هغه نه سياست او پارلمان ته اوله دغه ځاى نه دډيرو تجربو او علمي ذخيرو سره بيرته غائي او نهائي حقيقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

دا کتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستيو شپو وروستى اثردى چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خداى دکور دزيارت له اداکولو نه وروسته (د ۱۳۵۳ هجرى کال شروع) ئې دهغه په ليکو پيل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګيو دپاى ته رسيدو سره ئې پاى ته ورساوه (دقوس آخره ۱۳۵٦) .

پدې اساس عالم الغيب خداى ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نيست او مرګ سره له اذله يوله بله تړلى او ملګرى کړي و.

دا کتاب که څه هم دمتن له حيثه تکميل و مګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځينو برخو باندى ځينې علامې ايښى وې او له ځينو برخو نه ئې سره خطونه تاوکړى ويا دا چه ځينې کرښې ئې يوځل محوه کړى او بيائې بيرته پدغو محوه شوو خطونو دصحت علامې لګولې وې. ځينې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوى او نه معلوميږي چه څه دپاره؟

دکتاب ډيرې پاڼې پاکنويس شوى هم نه وې او په مشکل سره لوستل کيدې. دکتاب سره دماخذونو فهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شايد دا وى چون کتاب اصلاً تحليلى ليکل شوى او دخپل فکر او نظر نه ورکښې کار اخيستل شوى نو ځکه کتاب ماخذونه نلرى يا ممکن وروسته به دا کار شوى واى.

دغه دلايل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کار پاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بيا غور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجديد نظر په وخت کښې شايد دکتاب ځينې مطالب وړاندې وروسته شوى هم واى.

قدرت له يوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحليلي فکر او نظر وليکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجديد نظر دپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادکتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یوازې مې داصلي نسخې له مخې نه یوبل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونوله تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بو سره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

١- اسلام.
٢- صالح عمل.
٣- اسلام او ایمان.
٤- داسلامی جامعه جوړول.
٥- طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښې.
٦- امرپه معروف اونهی له منکرڅخه.
٧- دظلم مخنیوی.
٨- مرسته او تعاون.
٩- دفرد جوړول.
١٠- مالکیت اومالی سیاست په اسلام کښې.
١١- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
١٢- جود او سخا.
١٣- اسلامي تصوف.
١٤- شریعت اوحقیقت یا تشریع اوتحقیق.
١٥- دصوفیانو مقامونه او احوال.
١٦- دتصوف طریقې.
١٧- دتصوف مدرسې.
١٨- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
١٩- متکلمین او علم کلام.
٢٠- اجتهاد.
ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یاموضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو اوترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نوروواقعی پیروانو په لنډې پیژندني سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردارهم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅوپدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډیرښه ا فاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یابی ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبرحضرت محمد(ص) اونورو یارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.
داکتاب چه ډیر ساده، سلیس، روان اوعام فهمه لیکل شوی ترټولوزیات دعامو خلکو دپاره ګټورثابتیږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم اوبې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کښې تراوسه چه د اسلام په باب په پښتوژبه کښې څه ليکل شوي اکثراًپه فرايضواو واجباتو يا د دين د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجايبو او مکليفتونو باندې څه ندي ليکل شوي.
ځيني کتابونه داسې هم دي چه د آياتو او احاديثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پيچيده وي چه د جامعې ډيرلږ خلک يا يواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهيدى شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دين نه د عامو خلکو بيخبري او ناخبري شايد چه ډير دلايل او عوامل ولري مګر يو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.
داسې کتابونه هم شته چه ديوې واقعې يا يوه مطلب په افاده او بيان کښې دهغې واقعې په عملي روش يا تاريخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پيښ شوى وي او د حضرت محمد (ص) او دهغه ديارانو او اصحابو عملي تجويز يا تصميم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جريان مجهول پريږدي.
دا کتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره د تحليل او تحقيق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نيولى دى او لدې لحاظه ويل کيدى شي چه ممکن دا به په پښتوژبه کښې اولين اثر او کتاب وي چه ددې هيواد عام خلکو ته وړاندې کيږي ترڅو چه له يوې خوا ددوى فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا داجتماعي وجايبو او تکاليفو يا دصالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکوته يو لړ ډير عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسيله دوى پخپلو اجتماعي او انساني روابطو کښې خپلو هغو ديني وجايبو او مکلفيتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تراوسه ورته نه ومتوجه شوي او يائې نه وپيژندلې.
همدغه د مسلمانانو اجتماعي وظايف او مکلفيتونه دي چه په ټودې او جامعې ئې اثرپريوزي او تعلق ورسره نيسي او دغه مکلفيتونه دي چه مسلمانان اجتماعي خدماتو ته چمتو کوي او دخداى له مخلوق سره ئې مينې او همدردۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظيم پکښې راولي.
نوځکه دغه موضوع د دغسې خاص اهميت په اثر ددې کتاب د بحث او څيړنې اساسي محور تشکيلوي.
دهغو آياتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بيان شوي دي هغه ځوک چه په اجتماعي وجايبو او تکاليفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهى عذاب او عتاب نه نشي ژغورلى. يوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دي چه خپل اجتماعي وظايف، تکاليف او مکلفيتونه چه دصالحه اعمالو عمده رکن دى او د اسلام د دين ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دي دفرايضو او واجباتو سره يوځاى څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، يواځې مونځ د ديندارۍ دليل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خداى دخپل هربنده سره دهغه داجتماعي روابطو او مکلفيتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.
کوم بل عمده نقش چه دا کتاب ئې لري دادى چه هغه فکر او نظر چه وائي دين بايد دژوندانه په سياسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چاروکښې مداخله ونکړي او يواځې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه ترديدوي او داثابتوى چه د اسلام دين پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوى دژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او يواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصرنه پاتې کيږي د اسلام دين چه دبشر دسعادت تضمين کوي طبعاً بايد دهغوى دژوندانه په ټولو امورو باندې کنترول ولري.
دا کتاب په ډير ښه ترتيب او ښه صورت سره دډيرو تاريخي پيښو او واقعيتونو په بيانولو او دښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پيروانو داداري او سياسي تنظيم او سمون دپاره ډير سودمند او جامع مقررات لري، تقوى او اهليت هغه دوه عمده پرنسيپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري دپاره وضع شويدي او دا کتاب پدغه لړکښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هروخت او هر عصر کښې دخپلو پيروانو ددغوضرورتونو او احتياجاتو دا ساساتو او کلياتو ډيرښه جوابګوى وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړيده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه سیاسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنیاته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره د ډیر صالح خدمتګار په حیث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.))

د سیاسي، اجتماعي او اقتصادي دیموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل د ریښو او نیلوپه وده او انکشاف باندې پوهیدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتیب مینځ ته راغله د اکتاب ډیره ښه رڼا اچوي او دغه پدیده د نورو پیغمبرانو او په تیره بیا د اسلام د پیغمبر او اسلامي دورې د نهضت مولود او محصول ګڼي اولدغه رهګذره کله چه د اکتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څیړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو یعنې افرادو شخصیت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بیا کله چه د دغې جامعې د افرادو شخصیتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی اود جامعې ماهیت او ساختماني شکل او حالت څیړي.

یعنې د جامعې څیره او عکس د هغې د افرادو په څیرو کښې ګوري او د افرادو څیرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې یو دبل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهیت او خاصیت یو شي طبیعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مینځ ته ئې راولي بیانو دغه شرایط خود په خوده او په اتوماتیکي ډول د هغې حقیقي او واقعي دیموکراسۍ د پاره ښه زمینه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترین مثال و.

د افرادو او جامعې ترمینځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزادیو ترمینځ د توازن رعایت او حمایه، د هغوی د هریوه د منافعو ترمینځ د تصادم مخنیوی او په نتیجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحیتونو ترمینځ داسې حدود او سرحد ټاکل چه یوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری یائې نابود او ختم کړی د اسلامي جامعې د بارزو خصوصیاتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډیره ښه څیړنه شویده. د کتاتوره جامعه چه فرد او فردیت په کلي توګه محوه کړی یا فردی د کتاتوري چه د کتاتورلکه لویه هیولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته، هیڅ قیمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

د غلام او غلامۍ د سیستم کلي اضمحلال، الغاء او د هغه ریښې شنډول چه د اسلام تر راتلو د مخه ئې لکه هیولی د ډیرو انسانانو په سرنوشت باندې لوبې کولې د اسلام د پیغمبر او په دنیا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د یوائني قهرمان حضرت محمد (ص) او د هغه دیارانو په سیستماتیکي حرکت او عملی اقداماتو له مینځه ویوړل شو او د غه تاریخي او انقلابی افتخارهم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامین په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډیرپه ښه صورت راټول او څیړل شویدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سیستم او روش ډیر قاطع او مشخص دی او صریح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات د انه خوښوی چه په یوې اسلامي ټولنې کښې یوئې نادار او پریشانه او بل ئې د قارونی جایدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سیستم په یوه جمله کښې خلاصه کیدی شي نو ویلی شو چه له شتمنونه اخیستل او په ناداروئې ویشل د اسلام اقتصادي پالیسي ده او دغه ویش هم باید داسې وي چه د نادار حیثیت او انساني کرامت ته هیڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعد التیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعید التۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې دظلم، ظالمانو او نوروبیعد التیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او دمجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او دحق او عدالت په برقرارولو کښې دظلم او ظالم له مقابلې نه وویریږي یا وډارشي.

نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه دجامعې دخیر او دخلکو دګټې دپاره په کار اچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه دانسانیت دښمن دی بد ګڼې بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه دځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار ، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی دخپلو اجرااتو د پرمخ بیولو دپاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې دتخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یانظامونه خو په ټولنې کښې غیردفساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاًنه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیاهم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې داجتماعی عدالت تامین، دمساواتو براقراری او دواقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې دفتنې، فساد او ظلم د له منځه وړلو دپاره له خپله آغازه د دغو ظالمانو ، سردارانو او سرکشو خلکو دمخالف قطب یعنې دتودې په اکثریت لکه نادارو ، مظلومو ، محتاجو ، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او دخپلو اجرااتو او اهدافو دپرمخ بیولو دپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات پدغه مورد کښې هم د اسلام ددغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ دپاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا ودیوه هدف دتامین دپاره ئې یوځای پرمخ بیول.

دحضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې دحضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او داسلام دنورو ډیرو واقعي پیروانو دثروت او دارایۍ دتوزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته داپه ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا داسلام دین او هغه هم دحضرت محمد(ص) او دهغه دیارانو او اصحابو دوخت اسلام وچه رفتارئې دګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو ځخه.

عزیزالرحمن الفت

دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ كښې بې تعصبه صحيح تحقيق كړى او د منصف نظرخاوند دى دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران دبشريت لارښوونكي دي چه دانسان په تهذيب او اصلاح كښې ستره برخه لري او دجوامعو په ښه كولو او سمولو كښې ئې كار او زيار ډېرقدر وړ دى. دوى ددې دپاره چه نيكي په بدى، او حق په باطلو غلبه ومومي، كړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په كانو ويشتل شوي، په سولى ځوړول شوي او رټل شويدي. ددوي په تعليم او تربيت ډېرنه سړي سړي شويدي او قومونه دانسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.
هر دين په خپل وخت كښې دتكامل او ترقى په لور كاملا يو مفيد حركت و چه بشريت ئې وړاندې بيولى او فرهنګ ته ئې لوى خدمت كړيدى، دفرد جوړښت او دټولني ټولښت دلويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه كړيده.
په دې كښې شک نشته چه دفرد او جامعې ښه والى او سموالى يو په بل پوري كلک تړون لري.
افراد جامعه جوړوي او جامعه دافرادو په جوړولو كښې مؤثر نقش لري. دفرد درشد او تكامل دپاره ښه جامعه په كارده اوښه جامعه دښو اشخاصو په لاس جوړيږي. كه دفرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تيري كوي او خوري ئې.
په يوه ټولنه كې كه فرد او فرديت ته زياته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وكړي نو بيا ځيني افراد دخپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډير پياوړي كيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا كوي چه په دغه صورت كښې دانساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان كوي. كه بالعكس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او دټولنې دقربانى ګډورى شي نو بيا دجامعې درونـد سيورى په افرادو لويږي او استعدادونه ئې وده نشي كولى. دفرد او جامعې په معامله كښې افراط او تفريط دواړه ډير خطرناک دي او ددغې موازنې ساتنه ډيرزيات دقت غواړي. كه ددې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.
اسلام دفرد او جامعې په جوړولو كښې داجتماعي نظام په حيث هم دفرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلى، هم ئې دجامعې خير او مصلحت په نظر كښې نيولى دى، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعني اسلامي امت جوړكړى چه عرب او عجم، تور او سپين، بډاى او فقيرته ئې مساوي حقوق وركړى او اجتماعي عدالت ئې له هرځه پورته او لوړګڼلى دى، هم ئې دشخصيت او استعداد رشد او تكامل ته زمينه مساعده كړې چه افراد دقابليت په صورت كښې نبوغ او قهرمانى ته ورسيږي او فرديت تجلى وكړي.
دفرد او جامعې جوړول د دواړو دپخلاكولو او ملګري كولو په معنى هم په اسلامي نظام كښې په ډير دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد كښې اسلا م مونـدلى دفرد او جامعې متضادې ګټې خونـدي كـوي او يو له بله ئې مربوطوي.
اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو كښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي كړى چه فرد دجامعې په خدمت كښې دسر او مال قربانى ته چمتوشو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې دخلكو په خدمت كښې وموند.
داسلام دبرياليتوب راز په همدې كښې دى چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانى رښتيانى جذبه او ټينګه اراده پيدا كړه چه داجبار ځاى اختيار ونيوه.
په اسلا م كښې دجامعې دخير او مصلحت دپاره دسر او مال قربانول يو لوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور كښې ډير لوى اساسي او حسي بدلون راغى او دقربانى افتخار دافرادو نصيب شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چیرې اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وُ؟
که فرد په فداکاری مجبور وای او دده اراده پکښې دخیله نه وای د ایثار او فداکاری معنی به څه وه؟
دبې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش دفرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څیړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا تردې چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه وسلم

۵۷۰_۶۳۲م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې لیدل. دده رښتیاني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ میاشتې دوام وکړ.
د عمر څلویښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پیغام راووړ د غه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلویښت کاله، شپږ میاشتې او اته ورځې وې او د عیسوي میلاد (۶۱۰) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز وُ.
چا چه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښې بي بي خدیجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښې په احرار و رجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر)، په موالیو کښې (زید بن حارثه) په مریانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (یآاَیُّهاالمُدَثر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چې (سعد بن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بیخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي وُ داوو: عثمان ابن عفان، زبیر بن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبیدالله.

د اسلام اظهار:

د خفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امر وکړ چه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فاصدع بما تُوءمرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ –الحجر آیت ۹۴) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامور کیږې او له مشرکالو څخه مخ واړوه.
دا هم ورته وویل شوه: (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ –الشعراء آیت ۲۱۴) وویروه خپله ډیره نژدې قبیله.
د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبر خپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابوالبختري د هشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابوجهل بن هشام، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه د حجاج زامن او د اسې نور ابوطالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئي بد وويل، زمونږ پلرونه ئي ګمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوې او يا به ئي مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دين ستا دين هم دی او تاهم د هغه دين ندی قبول کړی. ابوطالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئي کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئي ورته وکړې، دخدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئي دوام ورکړ.

قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داخل ئي ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولوا العزم پيغمبر خپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئي وويل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئي کړو چه له ټولو نه زيات مالدار شې، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کيږدو او امرونه به دې منو، که مريض ئي او څه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کيږدې قبول به ئي نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده داصحابو ځورولو او ازارولو اراده ئي وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئي نه درلود او له نورو ځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونيول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پرېږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښې دومره عميق نفوذ کړی و چه د دين په لارکښې ئي دسر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډيرو شديدو فشارونو لاندې ئي خپل ايمان ټينګ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډير لږ او په ډير ضعيف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډير مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئي دافرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام د ډيرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئي څنګه خلک جوړ کړه؟

دمثال په ډول د دغو څوتنو مقاومت او ټينګ عزم دخاصې يادونې وړدی.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوی چه مور او پلار ئي اسيران نيول شوي و اودی د اميه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې څښ کړ او درنه تيږه به ئي په سينه ورته کيښوده چه دکفر کلمه پرې وواېي اولات ومنات او عزی په خدايي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ويل او خپله عقيده ئي نه پتوله.

چاچه دمکي معظمي دسره اوړي سره غرمه ليدلي وي هغه پوهيدلی شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانيت اواز او چتول څنګه ايمان غواړي؟

يوه ورځ چه دغه حال ابوبکر وليد نو اميه ته ئي وويل له خدايه نه ډاريږې چه دغه مسکين دغسې په عذابوې. اميه ورته وويل: تا فاسد کړيدی ته ئي خلاص کړه. ابوبکر وويل: زه يو غلام لرم چه ستا په دين دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. اميه داخبره ومنله او بلال ئي حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسې عذابونو نه ئي نجات ورکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاسر، عماربن یاسر او سمیه د یاسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښې و او د مسلمانانو شمیر لا خلوېښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سرې شګې به ئې پرې راارولې چه دغه دین پرېږدي او بیرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:

(صَبراً آلَ یَاسرَ فاِنّ مَوعِدکُمُ الجَنّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبرد خولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.

سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډیرې بیرحمی په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ویریده او ځواب ئې ورو ګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشوله لاسه په هغو سروشګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم ایښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او دمسلمانانو شمیر لا خلوېښتو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډیر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پرېښود او دی ترینه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډیروستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر داسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه ومومي او داسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و دایمان دقوت یو څو مثاله چه دشرک اوکفر په مقابل کښې ئې ثبات اومقاومت داسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه داسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوو او و به ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غوارې او څه ترې جوړوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام

د اسلام سپیڅلی دین په دوو ټکوکښې خلاصه کولی شو:
ایمان او صالح عمل.

په قرآن کریم کښې چه هرځای ایمان یاد شویدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ورسره جوخت ملګری دی. یعني بې عمله ایمان اوبې ایمانه عمل ئې ندی پکار.
ایمان دهغې عقیدی نوم دی چه سړی دیوه خدای خدائي، دمحمد(ص) پیغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کریم او دالله تعالی(ج) نورکتابونه، ملکې اوپیغمبران په حقه وګڼي، خیر او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بیا ژوند ته امیدوار وي.
صالح عمل دوه ډوله دی: یو هغه فرایض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي یعنی کلمه ویل، مونځ کول، روژه نیول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نور واجبات.
بل هغه اجتماعي وظایف اومکلفیتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پریوزي. په تعبدي فرایضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډیر قوي دی چه نورو ته ئې خیر او ګټه رسیږي.
دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډیره درنه او مهمه برخه هغه وجایب اوتکالیف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نیکمرغي تامینوي.
اسلام که له یوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټینګوي له بلې خوائې دجامعې دمفید اوصالح غړی په حیث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینه او همدردي پیداکوي.
که څوک په اجتماعي وجایبو اوتکالیفو کښې مقصروي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.
په قرآن کریم کښې داسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)
په ډیر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه یوازې مونځ ددینداری دلیل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره دیتیم او مسکین مرسته او لاس نیوی هم ددین مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغ په حقیقت کښې ریا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دین ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.
په دې آیتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول(ص) ته وایي:
آیالیدلي دې دې هغه څوک چه ددین تکذیب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي داهغه څوک دی چه یتیم رټي او دمسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.
ماعون هغه ورځني کارآمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یوله بله په عاریت غواړي لکه: کټوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.
په اسلام کښې مومن دمومن ورور ګڼل شوی او (اِنّمَا المؤمِنونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وروري محض دخولي خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.
رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:
(لَا يُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) يعني ستاسو هيڅ يو (کامل)مومن کيدی نشي څو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه دځان دپاره محبوب ګڼي يعنې هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. داهم درسول الله (ص) حديث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن دمومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يواځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن دمومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.
دمسلمان په باب رسول الله(ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ المُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.
اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.
وايي چه يوه شاهد دحضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پيژني. شاهد يو سړی راووست چه دشاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض)ستايونکی ته وويل ته ئې نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه ! عمر (رض)وويل: په سفر کښې ئې ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وويل: نه ! عمر (رض) بيا وويل: ددرهم او دينارمعامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوې وي؟ هغه بيا دنه ځواب ورکړ.
داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه دقرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو ! عمر هغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئې نه پيژنې او شاهد ته ئې وويل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پيژني.
له دې ماجرا څخه ډيره ښه معلوميږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کورکښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيتونو کښې ئې بيان په ښه شان شويدي:
(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دانه دی چه خپل مخونه دمشرق او مغرب خواته واړوئ. لويه نيکي دهغه چانيکي ده چه په خدای او دقيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته اولګوي ئې دغاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو، کړاوونو او په جنګ کښې. داډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو، يتيمانو، مسکينانو، پرديسيانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.
دلته د زکات ذکر دابنيي چه يوازې د زکات ورکړه کافي نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم داصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رښتیانی ایمان او اسلام له خدای اورسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي څکه الله تعالی فرمائی:
(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴)
ووایه ! (ای محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو ورونه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړیدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نو بیا دخدای عذاب ته ستر ګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډیره مینه لري او په هر چا له هر څه نه ګران دي یاد شویدي اوبیا ویل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق یاست او دغه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.
تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکیدونکی تعلق لري.
قرآن پخپله دایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ – الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربوو ویل چه ایمان مو راوړی. ووایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.
هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هر څه نه خوږدی او دغه ایمان هر څه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمایي:
(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ دکتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کیږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده ددنیا په ژوند کښې او د قیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کیږي. دا څکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وایي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً – البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.
اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمی دی.
په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فیصلې او اجراآت کیږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.
په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدو نه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی د اسلام زما مداران دخدای داحکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبر ته وایي: (فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ – المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي: (وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ – المایده آ:۴۴) او هر څوک چه حکم ونکړي د هغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.
اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر او نهی هم شته چه وایي: (فَلاَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المايده آ:۳ او ۴۴) نو مه ډارېږئ له خلکو نه او وډارشئ له ماڅخه يوازې له خدای څخه ډاريدل او له خلکو څخه نه ويريدل د اسلامی احکامو په تعميل کښې ډير زيات دخل لري.

د مثال په ډول د عدالت قايمول هغه ګران کاردی چه کله د اشخاصو او کله ديوه قوم د دښمنۍ باعث ګرزي او يو ډارن ويرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسي مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډارېږي یا له خدایه نه ډارېږي په دواړو حالو کښې د عدالت له قيام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډارېږي او هم له خدايه نه ډارېږي هغه خو هيڅکله د دغه کار جوګه نه وي. په قرآن کريم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتی د مخنيوي په باب ډير تاکيد شوی دا هم ويل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دې نکړي تاسې د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زيات نږدې دی تقوی ته. په يوه بل آيت کښې وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ-النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو او سئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي يا ستاسي د مورو پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقير خدای په دوی زيات مهربان دی، پيروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قايمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه په خپله مظلوم واقع شي يا بل مسلمان د مظلوميت په حال کښې ووينې او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله(ص) وايي:(اِنَ اعظمَ الجهَاد عندَ اللهِ كَلمَةُ عَدلٍ عندَ امَامٍ جَابِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد دخدای په نزد دعدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بيانول او اسلامی تربيه او اخلاق په تفصيل سره ښودل په دغه مختصربحث کښې نه ځايږي. دلته همدومره يادونه بس ده چه اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سياسي لحاظ حاکميت لري چه دغه حاکميت په تشريعي برخه کښې د قانون په حيث کامل تطبيق غواړي. له بلی خوا اسلام د تهذيب النفس او روحي تزکيې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ريښې لري چه دفرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربيوي اغيزې څرګندې دي.

اوس چه د اسلام ماهيت او حقيقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقيقت نور هم ښه څرګنديږي او د اسلام پيژندنې په باب ښه مرسته کوي.

اسلامی جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیٰ(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايرو ويشل شوي و او مختلف عقايد ئې درلوده يعنی له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.

ځينې په دې عقيده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنيا کښې دی او مرګ د دهر او زمانې کاردی. قرآن کريم ددغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:

(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثية آ:۲۴) ځينې نور دخدای په وجود قايل وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه و قايل. نور خلک د بتانو بندګان و او هري قبيلې د ځان دپاره بيل بت په خدائي منلی ؤ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ود) دکلب دقبیلي (سواع)دهذیل (یغوث)دمذحج اویمنی قبایلو (نسر)دذی الکلاع (یعوق) دهمدان (لات) دثقیف (عزی) دقریشو اوبنی کنانه (منات) د اوس اوخزرج دقبیلو خدایان و. اوتر دغوټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربیره په دې ځینې خلک یهودیت ته، ځینې نصرانیت ته قایل و، چا دملکو بندګي کوله او چا د پیریانو.
اخلاق اوعادات په ډیر منحط حال کښې و، ښځوته په انساني ارزښت نه وو قایل، لوڼې به ئې ژوندۍ ښخولې، غلامان دحیواناتو په څیر ګڼل کیده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستۍ په اذهانو تسلط درلود.
په دغسي حال کښې له دغسي شرایطولاندې چه نه نظم و او نه آئین نه یوملي حکومت و، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسي خلکو نه یو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
د اسلامي جامعې اساس په مدینهٔ منوره کښې کیښودل شو اودغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعنې یو جزء خواران اوفقیران اوبل جزئې شتمن اوبډایان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتې تضاد موجود و خودغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو اومینه په هرڅه غالبه شوه.
دمکې مسلمانانو د اسلام دپاره خپل کورونه اومالونه په مکه کښې پریښودل، له خپلو ډیرونږدې عزیزانو څخه جلاشوه او مدینې ته دبیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارودوی ته د اسلامی جذبې په تقاضا په ډیره مینه کورونه او ځایونه ورکړه اوپه دوی باندی ئې پیرزوینه ډیره زیاته وه.
مهاجرین فقیران و اومدینې ته دپردیسیانو په حیث راغله، انصارچه دمدینې اصلي اوسیدونکي اوشتمن خلک و، دوی ته ئې پخپلوکورونو کښې ځای ورکړاو خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه دانصارو یوه تن یوه مهاجرته وویل: زه دوه میرمنې لرم هره یوه چه ستاخوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
دمهاجرینو هغه فداکاري چه د اسلام ددین دپاره ئې خپل هرڅه دمکې قریشوته پریښوده او دوی یوسراو دوه غوږه مدینې ته راغله او دانصارو دغه ایثارچه د اسلام په جذبه ئې مهاجرینو سره هرراز مادي اومعنوي مرستې وکړې په بل عبارت دشتمنو اونیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل دنن ورځې داقتصادي ګټو اوطبقاتي تضاد په منطق نه برابریږي.
دا جامعه په اسلامي اخوت اومشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) دمهاجرو اوانصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام اوبادار، تور اوسپین فرق نه درلود اودمنافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.
دانصارو ایثارپه قرآن کریم کښې داسې ستایل شویدی.
(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹)یعنې دوی محبوب او عزیزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کیږي انصار پخپلوزړونوکښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.
دا آیت هغه حال بیانوی چه ډیرمالونه د (فئي) په صورت یعنې بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وویشل او دانصار دوو تنوته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.
دغه ویشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسویه مراعات شي مګر بیائې هم انصاروکښې څه رخه پیدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.
هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنیا ته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دډیرصالح خدمتګارپه حیث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حریت، قناعت اوپه نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط و ماحول له سطحې نه ئې مقام ډير او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) د قرآن په لاربنوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهرخپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او د يوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګڼه او د (وَلَقَدكَرَّمنَابَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، د دې مترقي عصر په غربی او شرقی ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږ وينو اوګورو چه يو زر او ځوسوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې توريوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستۍ او بشرپالنې درسونه ډير موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاَحسَنُ النّاسِ اِلی اللهِ اَحسَنُهُم اِلیٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي:(اَيُهَاالنّاسُ اِنَ رَبَکُم وَاحِدٌ وَ اِنَ اَبَاکُم وَاحِدٌ کُلُکُم مِن آدَمِ وَآدَمُ مِن تُرَابٍ اِنّ اَکرَمَکُم عِندَ اللهِ اتقاکُم لَا فضلَ لِعَرَبِي عَلیٰ عَجَمِي وَلَا لِاَبيَضَ عَلیٰ اَسوَدَ اَلَا بِالتَّقویٰ) ای خلکو خدای مو يو دی پلار مو يو دی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دی چه ډير پرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقویٰ سره.

طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډير خلک دلږو د پاره استعماليږي او قربانيږي.

يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول د ضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سړي خوړکی اوس په بل ډول ده او هغه دا چه بډايان او د قدرت خاوندان ډير خلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او د هغوی د کار اوزيار په ګټه چړچې کوي خو هغوي ته ډير لږ څه ورکوي چه د دوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو ، بډايانو ، سردارانو ، خانانو يا صاحبانو په نامه ياديږي اوفئوډالان ئې عصري نوم دی د دې عصر په ډيرو جوامعو کښې د حاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين) ، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعني هري قريي ته موچه استازي ليږلي بډايانو او د نعمت خاوندانوئي ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئي منو. په دي آيت شريف کښي الله تعالی حضرت محمد (ص) په دي پوهوي چه د قريشو د سردارانو او شتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کيږه په هر وخت کښي مالدارو او متنعمانو له پيغمبرانو سره مقابله کړيده او د خدای احکامو ته ئي غاړه نده ايښي.

۲ (وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب دا چه تر تا دمخه هم دهري قريي شتمنو او آسوده حالو کسانو د خدای هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ د پلرو او نيکونو زړه لار نه پريږدو او په تا پسي نه ځو.

۳-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته د هود يا صالح (ع) د قوم سرداران او مالداران په ګوته شويدی چه په آخرت ئي باور نه درلود او په کفر ټينګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئي ويل: دی هم تاسو غوندي بشر دی هغه څه خوري چه تاسو ئي خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئي څکئ.

٤-(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلاً -القصص آ:۵۸) ډير ځله موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښي ئي له حده تيری کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تر دوی پکښي خوک نه او سيږي مګر ډير لږ کسان.

يعني عياشي او په عيش کښي افراط د تباهۍ موجب دی.

۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئي د قوم سردارانو او سرکردګانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښي وينو.

٦-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هود عليه السلام ته ئي د قوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښي وينو او د دروغجنو له جملي څخه دي ګڼو.

۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ۷۵ او ۷۶) د صالح عليه السلام د قوم سرکښو اشرافو د قوم ضعيفو مومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهيږئ چي صالح عليه السلام د خپل خدای استازی دی، هغوی وويل مونږ هرګوره دده په رسالت ايمان لرو متکبرانو وويل مونږ په ټينګه د هغه څخه منکر يو چه تاسي پري ايمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا-الاعراف آ:۸۸) د شعيب عليه السلام د قوم متکبرو سردارانو وويل: اي شعيبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئي ايمان راوړی له قريي څخه باسو يا به بيرته زمونږ دين ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) د فرعون د قوم سردارانو فرعون ته وويل: ايا موسی او دده قوم پريږدي چه په ځمکه کښي فساد ونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پريږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دي آيت کښي د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شويده چه دواړه يوه معنی لري.

الله تعالی وايي په هره قريه کښي مو اکابر مجرمان پيدا کړيدي چه پکښي مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقيقت کښي له ځان سره دی مګر دوی نه پوهيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو او دغسي نورو آيتونو څخه دا حقيقت ډير ښه څرګنديږي چه د قرآن په نظر کښي چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډايان څومره منفور دي.
څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهيږي چه په اسلامي جامعه کښي د ممتازي طبقي د پاره ځای نشته. په اسلام کښي هغه بډای او مالدار ته هرکلی وايه شي چه تجارت او معامله ئي له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اي مومنانو! ايا دلالت وکړم تاسو ته په داسي تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ايمان راوړئ په خدای او رسول ئي او جهاد وکړئ د خدای په لار کښي په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خيرد ی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سراو ماله تيريدل دي د دې تجارت سند داسي ثبت شويدی:
(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّــةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پيرودلي دي له مومنانو څخه د دوی نفسونه او مالونه په دې چه د دوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه د دوی سراو مال د خدای مال دی بډايان د دې معاملی په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به وږی مړوي. لوڅ به پټوي او ضعيفان به قوي کوي او په پښو به ئي دروي.
هغه بډايان چه د غه کارنکوي اسلام ئي ردوي او له ځانه ئي شړي لکه ثعلبه چه قصه ئي په قرآن کښي پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئي عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئي صدقه کوو او يو به له نيکانو څخه کله چي دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئي وکړاو له عهده وګرځيدل اودوی دي اعراض کوونکي.
تفسير:
ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پيغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کيدو دعا ورته وکړي پيغمبر (ص) که هر څه ورته وويل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بيا بيا کوله حضرت محمد(ص) بيا ورته وويل ايا دا دي نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقيب کړي او په هغه څه پسي هڅه و نکړي چه شکرئي نشي په ځای کولی. ثعلبه بيا اصرار وکړاو عهدئي وکړ چه که خدای ئي بډای کړي حقوق به ئي په کامل ډول ادا کړي. پس له هغه ورته پيغمبر دعا وکړه او د ثعلبه په اوزو کښي دومره برکت پيدا شو چه مجبور شو د مديني نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښي نورهم دومره زيات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ تري پاتي شو او مال ته ئي مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئي د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او د غه خبر رسول الله (ص) ته راورسيده چه دري ځله ئي وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه د غه خبر ثعلبه ته وروور هغه په اکراه سره د پيغمبر (ص) حضورته د زکات له مال سره راغی خو پيغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه وفرياد شروع کړ او په سرئي خاوري باد کړي خو دا هر څه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښي ئي نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزيه ګڼله.
وروسته د پيغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صديق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او د غه راز بډای له اسلامي جامعي نه طرد شو.
په اسلام کښي که په صريح ډول طبقاتي تيټ وپاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائي ډول ئي په دې آيتونو کښي د غه راز نظام غندلی او رد کړيدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه دځمکې اهل طايفي طايفي چه ضعيفه ئې کړه يوه طايفه ترينه وژل ئې دهغوي زامن او ژوندی ئې پريښودې دهغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل موچه احسان کيږدو په ضعيفانو باندی په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (دفرعون دملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښيو فرعون او هامان ته او ددوی لښکروته دبني اسرائيلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونيان ترينه ويريدل.

داآيتونه دا رانښيي چه خدای دا نه خوښوي چه ځوک خلک طايفي طائفي کړي او يوه ضعيفه او ذليله کړي لکه فرعون چه بني اسرائيل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پيدا کړ. که څوک يوه طايفه ټيټوی اولاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعيفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې دحضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټيټ او پاس نه و او اسلامي سياست داجتماعي عدالت او مساوات په بناء دبرترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.

که چيرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په يوه جامعه کښې تطبيق شي د طبقاتي تضاد دپاره مجال نه پيدا کيږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه دخدای د احکامو مجريه قوه وه. د اسلام خليفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نا اشناسړی دظواهرو له مخې دخليفه او دبل سړي فرق نشو کولی، بشري تاريخ د اسلامي خلافت نظير په بل هيڅ نظام کښې نشي ښودلی.

عمر ابن الخطاب (رض) خو پريږده دهغه ثاني عمر ابن العزيز هم ثاني نلري. دحضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار ئې لکه يو ستر امانت وګاڼه او هيڅکله ئې دخپل شخصي او نفسي خواهشاتو دپاره استعمال نکړ او زعامت ئې دمثل اعلی په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي يادګار پريښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خليفه ګانو ته ئې د امانت په ډول پريښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې يو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپين مساوي ګڼلي او انساني کرامت ئې دهربني ادم دپاره يو شان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښې زياتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله يو ځل په سوره کهف (آ: ۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښې دخدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشريم وحی راته راځي. يعني بې ليدنه چه دالهي وحی په وسيله مې معرفت نصيب کيږي نو رنو تاسو غوندې يو بشريم او له تاسو نه امتياز نلرم.

په همدغه اساس به پيغمبر (ص) په هغو موارد و کښې چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رايه غوښتله او خپله رايه به ئې هم ځرګندوله که دده رايه به په اقليت کښې وه دهغوی په رايه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته ديوه فردله رائې نه په زيات اهميت نه و قايل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخيسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تيږې او خاورې راچلولې که دغزا دپاره به ئې خندق کينوده دهغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ايستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخيسته او دجنګ په ميدان کښې له هرچانه زيات صابر و. له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معيشت کښې ئې برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئې ډير خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به خملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې ځرګندې وې.د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډېرلږ وخت د پاره به ئې هم په کورکښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.
دغنیمت او د (فئي) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډیرځه به ئې یو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیرول‌ه یعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.
په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تیرشوی چه خپلو پیروانو سره په هرکارکښې دیوه کارګرپه حیث عملاً شریک او سهیم وي او دمالونو په ویش کښې بې برخې یا دډیرې لږې برخې خاوند وي.
درسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې ترډیره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.
ترده ډیر وروسته د اسلام ددوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضارکړاو د یهودي په څنګ کښې ئې دفیصلې دپاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې دمساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودریږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام دپاره ډیر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.
کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې دیهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابو الحسن په نامه ئې یادکړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې دغضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:
په دې خوابدی ئې چه دعدالت په محضرکښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:
نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه دمساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابو الحسن یعني دحسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یادکړ یعني زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: داکار دعادت له مخې شویدی تاته معلومه ده چه ماهمیشه ته د ابو الحسن په نامه یادکړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه وچه دمساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.
درسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډیر پورته ګڼل او مریان او موالي ئې ډیر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) دخپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زیدبن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة العرب کښې دغه کار له عرف او عادت نه بیخي مخالف و او هیچاته ئې توقع نشوه کولی له دغه حساسیت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه یولوی انقلابي حرکت ورته ویلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرینو او انصاروترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زید سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زید سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر (رض) د اسلام دوهم خلیفه چه په اسلامي سنتو ډیر ټینګ و د مساوات رعایت ئې په ډیر اهتمام کاوه. یوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځیده وئې لیده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهرسردارانو ته وویل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښینول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده) شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسیده ده هم دغوړیو له خوراک نه ځان پرهیزکړاو دنورو په شان به ئې تیل خوارہ.
دتیلو خوراک دی مریض کړاو پوستکی ئې تور واوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازارکښې غوړي ډیرشوه او هرچا اخیستلی شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه خلیفه (حضرت عمر (رض))یوه ورځ یو سړی اویوه ښځه د زنا په حال کښې ولیدل او قصدئې وکړچه په هغوی باندې شرعي حدجاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دینه چه دهغوی نوم واخلې اصحابوته وویل: که خلیفه څوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووینې ایاکولی شې چه په هغوی حدجاري کړي. حضرت علی ورته وویل: که ته دهغوی نوم واخلې اوبیادخپلې ادعا داثبات دپاره څلورشاهدان تیرنکړې نوپه تاباندې (حدقذف) جاري کیږي. یعنی پدې کارکښې ته چه خلیفه یې او یوبل سړی څه فرق نلرې او مساوي یاست. هرکله چه هغه وخت نورشاهدان هلته حاضرنه و خلیفه ونکړی شوه چه یوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حدجاري کړي او نومونه ئې افشاکړي.

مشوره:

پس له وحی نه داسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله علیه وسلم دخدای له لوري ماموریت درلود چه ددغه اصل رعایت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رایه کار وکړي نه داچه خپله رایه معتبره وګڼي اوخپل فکرپه نوروتحمیل کړي.

دهجرت په دریم کال چه قریشو دري زره لښکرمجهزکړ او مدینې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خیمې ودرولې چه په مدینه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ دطرز او طریقې په باب دخپلو اصحابو مشوره اونظریه غوښته.

دده خپله رایه داوه چه له قریشو سره په مدینه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظوځایونو کښې وي او قریش په لاروکوڅوکښې دمسلمانانو له ضربولاندې وي.

دمنافقانو رئیس عبدالله ابن ابي چه دلومړی ځل دپاره دمشوري حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نورمسلمانان چه په ډیر جوش او خروش کښې و دهغوې رایه داوه چه له مدینې نه دباندې احد ته نژدې وجنګیږي اوخپل شجاعت په میدان کښې وښیي.

داکثریت فیصله همدغه وه او دهمدغې فیصلې په اساس پیغمبر (ص) له زروتنو سره له مدینې نه داحد لورته روان شو اوپه لاره کښې عبدالله بن ابي له خپلو دري سوه تنو سره په دې دلیل د اسلام له لښکر نه بیل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پیغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ میدان ته ورغی دجنګ نقشه ئې پخپله ترتیب کړه اوصفونه ئې برابرکړه. هلته ئې ولیده چه له یوې دري نه د دښمن حمله د اسلام دلښکرپه ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ویشتونکي دعبدالله بن جبیرله امرلاندې دیوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه ددښمنو داحتمالی هجوم مخه ونیسي. په دوی باندې ئې ډیرتاکیدو کړچه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځایه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بریالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.

کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدینو لکه: ابودجانه، حضرت علي او نورو خپل زیات شهامت وښود په قریشو کښې تزلزل پیدا شو او تیښته ئې اختیار کړه. مجاهدینو دغه وخت دغنمیت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ویشتونکو چه دغه حال ولید دهغه ځای ساتنه ئې بی ضرورته وګڼله او د غنایمو په هڅه کښې شوه عبدالله ابن جبیرله یو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نورلاړل په دغه وخت کښې خالدبن ولید چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دووسوو اوپنځو سو سپرو سره ئې ددرې لخوا هجوم راووړ، عبدالله ابن جبیرله خپلو لږو ملګرو سره په شهادت ورسیده اومهاجمینو دشا له خوا په مجاهدینو حمله وروړه. هغه قریش چه دجنګ له میدانه تښتیدلي و چه دغه عقبي حمله ئې ولیده بیرته راوګرزیدل او مسلمانان دغلفت په حال کښې له دووخوا محاصره شوه.

ډیر مسلمانان شهیدان شول او درسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قمیه) دتیرې په شدید ګذارزخمی شو او یوغاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپریووت او په دغه وخت کښې درسول الله (ص) دوژل کیدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بایلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وویل: (اِلَیّ عِبَادَاللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) دخدای بندګانو ماته راشئ زه یم دخدای رسول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غړ په اوریدو نوې حوصله راپیدا شوه او ډیرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډیر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تیت وپرک کړل.
دغه د میدان جنګ چه ډیرلږ مسلمانان له ډیر زیات مجهزلښکر سره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدینې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډیر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهید شو. ددغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غیشو ویشتونکو د رسول الله (ص) له ډیر تاکید سره هم هغه اهم ځای پریښود او په غنیمت پسې لاړل.
د احد په غزاکښې د پیغمبر د رایې په خلاف د مدینې نه بهر جنګ کول او بیا د ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پریښودل ښائی چه پیغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بیزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ:۱۵۹) یعنی ددوی له ګناه څخه تیرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کارکښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بیا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روایت دی چه له رسول الله (ص) نه پښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمایل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرَّاىِ ثُمَّ اِتِبَاعُهُم ابن کثیر) یعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بیائې پیروي کول عزم دی.
له دې پورته توضیح څخه به دا مطلب ډیر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کریم د مشورې د ناکامۍ او مشاورینو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم یو لوی پیغمبر بیا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کریم دا آیت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ – الشوری آ:۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښیې چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضایي برخه د اجتماعي نظام په حیث د انسان سر او مال، کرامت او حریت مصئون ګڼې او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نیسي، فتنه او فساد محکوموي، جنایت او خیانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحیح تطبیق تامینوي.
په اسلامی شریعت کښې د جرایمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولوالامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبیق کړي او په دغه کارکښې د ضعیف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غیرمسلم هیڅ فرق ونکړي.
په دې آیت شریف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحدید آ:۲۵) الله تعالی فرمایي په تحقیق سره مو رسولان استولی، له ښنو ښانو سره او له دوی سره مو کتاب او میزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قایم شي. په بل آیت شریف کښې وایي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ - سوره النسا آ:۵۸) یعنی خدای پاک تاسو ته امرکوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.
خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وویل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو دپاره دی که چا د اسلام دین قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دین چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼې او د عدالت په محضر کښې هیڅ راز تبعیض او امتیاز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خلیفه دیوه یهودي په دعوي کښې حضرت علی له یهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فیصله ئې صادره کړه.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبیلې دیوې عزیزې کورنۍ یوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خاندانې او قبیلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زید ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ښځه دشرعي حدله اجراڅخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډير مقرب وخوچه داخبره ئي ياده کړه دخدای رسول (ص) زيات متاثر شواو دمنبر په سرئي په خپله خطابه کښې وفرمايل پخوانې قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف دجرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار وغريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. دخدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم دپيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی دالله تعالی له لوري په موکدو امرونو دعدالت په قايمولو مامورو او دغه ماموريت ډير مهم او جدي و.

دا آيت شريف:(وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ - سورت الشورى آ:١٥) پيغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالی پيغمبر ته وايي: په هغه څه مستقيم اوسه چه امر درته شوی ددوی دغوښتنو پيروي مه کوه او ووايه ! ما په هغه کتاب ايمان راوړی چه دخدای له لوري نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى – المائده آ:٨) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ دخدای دپاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

دقوم دښمنی دې باعث نشی چه له عدالت څخه مووا اړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوی ته نژدی دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:١٥٢) هغه الهی حکم دی چه هرمومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او دعدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يوبل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامورشويدي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:١٥٢) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:١٣٥) يعني په عدالت او انصاف قائم اوسئ او دخدای دپاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو دځان په ضرر ياستاسو دمور او پلار يا ستاسو دخپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وايي: (انّ احَبّ النّاسِ الی اللهِ يومَ القِيامَةِ واَقربَهُم منهُ مَجلساً امَامٌ عَادِلٌ وانّ ابغَضَ النّاسِ الی اللهِ يومَ القِيامَةِ واَشدّهُم عَذَاباً امَامٌ جَابِرٌ- الشيخان والترمذی) يعنی په خلکو کښې خدای ته دقيامت په ورځ ډير محبوب او ډير نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډير مبغوض دقيامت په ورځ او په شديد عذاب ګرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم داسلام داجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري.

په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. داسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه داسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.

په هغو موارد وکښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به دمشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هركله دفرد دپاره دفكر اوعقيدې آزادي اسلام تضمين كړيده او دحق دظهار اوصحيح انتقاد حق ئې هرچاته وركړيدى نوددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشي وضع كيدى. په اسلامى نظام كښې داحق هرچاته حاصل دى چه اولو الامرته هم دښو چارو توصيه وكړي او دبد وچارو له اجرا څخه ئې منع كړي. په همدغه اساس داسلام لومړى خليفه حضرت ابوبكرصديق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلكو له خوا دخلافت لپاره وټاكل شو په لومړى خطبه كښې ئې داسې وويل:

اې خلكو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارو متولى شوم زه له تاسو څخه بهترنه يم او تاسو غوندې يو شخص يم كه زه دحق پيروو م ماسره مرسته وكړئ كه موو ليدم چه په باطله روان يم په سمه لارمې برابر كړئ. زما اطاعت ترهغه وخته كوئ چه زه دخداى په لارسم يم كه هر كله مې دخداى له امره سر وغړاوه زما اطاعت بيا په تاسو لازم ندى.

وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) ددوهم خليفه په حيث انتخاب شو په خپله خطبه كښې ئې خلكوته داسى وويل: كه زه مو بې لارې اوكوړ وليدم په سمه لارمې برابر كړئ. په دغه وخت كښې يوتن له مسلمانانو څخه راپاڅيد توره ئې له تيكې راوويسته او خليفه ته ئې وويل: كه ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.

حضرت عمر ډير خوښ شو او دخداى شكر ئې په ځاى كړ چه په مسلمانانو كښې داسې كسان شته چه خليفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پريږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وكړي. همدغه خليفه چه له رعب او هيبت نه ئې سركشان او ظالمان لكه پاڼه ريږديدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او دحق اوريدلو ډيره لويه حوصله ئې لرله.

يوه ورځ چه ده دغنيمت مالونه ويشل دغنيمت په مالونو كښې يو ډول يمانى څادرونه هم وچه هرچاته يو يو څادر ورسيده په دغه جمله كښې حضرت عمر (رض) اوده ځوى عبدالله ته هم يو يو څادر ورپه برخه شو ، هر كله چه دخليفه قدوقامت لوړ او يو څادرئې دلباس دپاره نه رسيده ځوي ئې خپل څادرهم ده ته وركړ چه لباس ئې پوره شى. بله ورځ چه خليفه دغه لباس اغوستى واو دخطبې منبرته وخوت خلكوته ئې وويل: (اَيُهَاالنَاسُ اسمَعُوا وَاَطيعُوا) يعنى اې خلكو ! واورئ او اطاعت وكړئ. په دغه وخت كښې سلمان فارسى پاڅيد اووئې ويل: (لَاسَمعَ لَكَ عَلَينَا وَلَاطَاعَةَ) يعنې نه ستا او روا ونه درته اطاعت كوو. حضرت عمر (رض) وويل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وويل: داالباس دې له كومه كړ ، يو څادر خوستا نه بسيده معلومه ده چه تاله نورونه زياته برخه اخيستې ده او بې عدالتى دې كړى.

حضرت عمر (رض) خپل ځوى عبدالله ته وويل چه ددې خبرې ځواب ته وركړه. كله چه عبدالله توضيحات وركړه چه ماخپله برخه ده ته وركړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وويل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې كوو.

له دغو مثالونو څخه معلوميږي چه په صدر اسلام كښې اسلامى جامعه څنگه وه او افرادو څومره اوترڅه حده آزادي درلوده.

په اسلام كښې دښو توصيه اوله بدو څخه دمنع كولو حق هر مسلمان ته وركړ شويدى يعنى (امر په معروف اونهى له منكر څخه) ديوه اجتماعي ديني اصل په حيث منل شوى او هر مومن مكلف دى چه بې لارې سړى په لاركړي او دښو رهبري ورته وكړي.

ددغه اصل له تطبيق څخه داسلام خليفه گانو هم ځانونه مستثنى نه گڼل او دمسلمانانو دغه جرئت ئې دځان په مقابل كښې هم تقويه كاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن كريم دغه حكم يعنى امرپه معروف اونهى له منكرڅخه مسلمانانو ته په جدى توگه رسولى اودحق ويلو جرئت ئې پكښې روزلى و ، وائي چه دحنين له غزانه وروسته كله چه رسول الله (ص) غنم ويشل نو (مؤلفة القلوب) ئي هم په ځينو بخششونو خوشحاله كړه په دغه وخت كښې يوه تن ورته وويل: (اعدل يَا مُحَمَدُ فَانَكَ لَم تَعدِل)يعنې اې محمده عدالت وكړه تا عدالت ونكړ ، رسول الله (ص) څو ونه ويل هغه سړى خپلَه خَبره بيا تكرارَكړه، داځل ورته پيغمبر (ص) وويل:

(وَيحَكَ فَمَن يَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) يعنې افسوس دى ستا په حال كه زه عدالت ونكړم څوك به ئې وكړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پیغمبر (ص) باندي دغه راز انتقاد مسلمانانو نبه ونه ګاڼه او غوښتل ئي چه هغه سړی تادیب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئي غمښتل چه د دغسې ویناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحي په اساس وه او چاپري دانتقاد حق نه درلود.

دعقیدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پریږدي او اسلامی عقیده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کښې نشته په تحقیق سره هدایت او ګمراهی سره بیل شویدي. دهر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقې پاتې کیږي.

په بل آیت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -یونس آ:۹۹) آیا ته خلک مجبوروي چه مومنان شي.

له دي څخه معلومیږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دایماني وظیفي په حیث یو مکلفیت ګڼل کیږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تیرشي مګر خپل مکلفیتونه نه پریښودی نشي او په وجایبو کښې اهمال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیا بیائي توصیه شویده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظیفي په حیث دهر مومن مکلفیت ګڼل کیږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ: ۷۱) مومنان او مومناني یوله بله دوستان دي چه یو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئي منع کوي.

په دي وظیفه کښې نارینه او ښځي یو شان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځي یا نارینه ته دښو توصیه وکړي او له بدو چارو څخه ئي راوګرزوي.

دامر معروف معنی یواځې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامرکولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ویلو علاوه دممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

دقرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ: ۱۱۰) اسلامی امت یدي پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه دخلکو دپاره راایستل شوي ئي دنیکو کارونو امرکوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ: ۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي او له بدو کارونوئي راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه دخدای صالح بندګان راښیي نو داسې ئي ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ: ۱۱۴) ایمان لري په خدای او دقیامت په ورځ او امرکوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته دمنکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایی: (مَن رَاٰی منکم مُنکراًفلیُغیّرَهُ بِیَدِه فَمَنّ لم یَستَطِع فبِلِسَانه فمَن لم یَستَطِع فبقلبِه وهُوَاَضعَفُ الایمَانِ -الشیخان) که له تاسو څخه کوم یوه دچا ناوړه عمل ولید په لاس دې منع کړي که دائي له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دې کار واخلی که دائي هم نشوکولای په زړه کښې دې ترینه کرکه وکړي او ډیر ضعیف ایمان همدغه دی.

دظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیرله انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډیربد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده دظلم مخنیوی او دظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاددی چه اجرئې ډیر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چاچه ظلم کړی ډیر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل دسوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او دظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله دظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً –الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسیږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نوروته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نوروا قلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه څرګنده کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نوروته هم خپله اندازه رسیږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوریدلی دي چه ویل یې: (اِنّ النّاسَ اِذا رَاَوُالظّالمَ فلَم یَاخُذُوا علٰی یَدِهِ اَوشکَ اَن یَعُمّهُمُ اللّٰهُ بِعقَابٍ)معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم درسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماًسَلّطَهُ اللّٰهُ عَلَیهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (اُنصُراَخَاکَ ظَالِماًاَومَظلُوماً) یعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه دمظلوم سره خومرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلوخلاصول اوله ظلم نه نجات ورکول دمسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان دقرآني احکامو په مقتضی نشي کولی چه دمظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري اوبیطرفه پاتې شي.

په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډیر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵)څه دي تاسولره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ دخدای په لارکښې او دمظلومانو اومغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو اوکوچنیانو څخه چه وآیي: اي پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یو بل آیت کښې په خپله مظلومانوته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ-الحج آ:۳۹)اجازه ورکړشویده هغوته چه(نور)له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادردی.

وګورئ دظلم قبلول اوظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. دظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل دظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظالمانو په مقابل کښي ډېر ضعيف وي او دمقابلې امکان نه وي موجود نو بيا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه دظلم له منلو څخه وژغوري.

دامطب پدې آيت کښي ډيرښه واضع دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا - النساء آ:٩٧) هرآئينه هغه کسان چه روح ئې پرښتو(ملکو) قبض کړ پداسي حال کښي چه په ځانونو ظالمان و. وايي په څه حال کښي وئ وايي و مونږ ضعيفان په ځمکه کښي. وايي آيانه وه ځمکه دخدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغي ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.

وګورئ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت اوصبرکوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او دظالمانو ځای يعني دوزخ ئې مرجع اوماویٰ ده.

دتجاوز اوتعدي په مقابل کښي مقابله بالمثل اسلامی تعليم دی. الله تعالی وايي:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ - البقره آ:١٩۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړيده.

انتقام اخيستل او دبدوسزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا اوقيام دپاره مهم اصل دی اوقصاص چه يو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي اوظلم اوتعدي جواز ولري دفساد مخنيوی نشي کيدی اوامن او امان مختل کيږي.

دچا بدي ښکاره کول او عيبونه ئې څرګندول يعنی غيبت په اسلام کښي منع دی (ولا يغتب بعضکم بعضاً) مګر مظلوم ته داحق ورکړ شويدی چه دظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووايي:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ - النسا آ:١۴٨) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پري ظلم شويدی.

دظلم او ظالم په باب همدغومره بحث داثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي اوپه جدي ډول ئې دظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښي دانشته چه که چاپه يوه مخ په څپيړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسيحي تعليم اسلام ردکړيدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خودعفوې معنی ظلم ته غاړه ايښودل او ظالمانو ته تسليميدل ندي که څوک دعجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخيستی او دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخيستلو قدرت لري او دلاس بريدلو په صورت کښي لاس نيسي اوجانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښي يوله بله ملګرتيا او دمرستي لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښي ئې په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډېر نبوي احاديث په دغه باب کښي موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ - المائده آ:٢) اومرسته وکړئ په نيکۍ اوتقوی کښي او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښي. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعني په ښه لاره کښي اوپه ښوچاروکښي.

که څوک په ګناه، تعدي ياتجاوزکښي له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه دهغه ايسارول اومنع کول له هغه سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه حدیث شریف کښې راغلی دی: (اَیُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُاللهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حدیث شریف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بیزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.
یوبل حدیث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حدیث په موجب هغه څوک چه پشتیبان او دسرپو قوت لري باید له هغه چاسره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري باید له نیستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقیقت کښې یو جسد دی چه باید مشترک احساس ولري او دیوه غړي په درد ټول وجود متاثرشي.
دامطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړیدی: (مَثَلُ المُؤمِنِینَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسَّهرِ وَالحُمیٰ).
یعنی د مومنانو مثال د دوستۍ، اورحم او عاطفې په لحاظ لکه یو جسد دی چه دیو غړي په درد او ناراميۍ ټول وجود په درد او ناراميۍ مبتلا کیږي.

بنـــی آدم اعضـــــای یکدیگرنــــد	کــه درآفـــرنیش زیـــک جوهرنـــد
چـــو عضـــوی بـــدرد آورد روزگـــار	دگـــر عضـــو هــــا را نمانـــد قـــرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډیره شویده دمال انفاق او صدقه کول یعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دایمان او اسلام ډیرمهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډایانو فرض دی او هم دخیرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډیرلوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غریبانو سره مالي مرسته دیوه حق په حیث دشتمنو په ذمه ایښودل شوی او یو دیني مکلفیت دی.
دا حدیث شریف: (اِنَّ فِی المَالِ حَقّاًسِویٰ الزَّکَاتِ- ترمذي)
دامطلب ډیرښه ثابتوي چه سربیره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقیرانو او مسکینانو حق شته چه بډایان ئې باید اداکړي؟
په قرآن کریم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسایل او محروم حق تثبت شویدی.
الله تعالی دمتقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې دسوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یوبل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شایې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یوشمیر خلک مستثنی کوي او په استثناشوو کسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده دسوالګرو او محروم دپاره.
په دې دواړو آیتونو کښې دسائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابښې چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او دچا حق ورسره نه وي.
دا حق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان باړول او دتحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. داهم دالله تعالی قول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضايع کوئ خپل خيراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. د انفاق او صدقاتو په باب چه ډير زيات آيتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال د خداى پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئي دا آيت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، وو اېه هغه څه چه له حاجته زيات وي يعنى ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خيرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زيات مال ذخيره کوي او دخوارانو ،غريبانو سره مرسته نه کوي نو هغوى د دى آيت د حکم لاندي راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخيره کوي سره او سپين زر او نه ئي نفقه کوي د خداى په لار کښې نو زيرى ورکړئ دردناک عذاب.

له دي دوو آيتونو څخه دا استنباط کيدى شي چه د حاجت د خاوندانو له مرستي نه هغه څوک معافيت پيدا کوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زيات څه نلري او په بډايانو کښي نه شميرل کيږي. هغه کسان چه د کفايت په اندازه څه لري د خيرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښي حسابيږي او د نورو تعاون ته اړکيږي. که دغه مرسته وکړي نو بيا د پاک خداى د دي ستايني وړګرځى چه فرمايي: (وَيُـؤْثِرُونَ عَلَـى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ –الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوى فاقه وي، او هغه شى ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئي د ايثار له مخى ورکوي. له ضعيفانو او محتاجانو سره مرسته فى سبيل الله جهاد ګڼل شوى او د خداى په نزد ډير اجر لري. که د قرآن په ژبه پوه شو نو يوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خداى سره معامله ګڼلى شويده: (وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خداي ته قرض حسن. هرڅوک پوهيږي چه خداى بي نيازه دى او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئي مومن ته ورکوي خداى دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسي ښيى چه خداى ئي پورورى دى.

رسول الله (ص) ويلى دي: (اِنّ اللهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يَومَ القِيمَةِ يَا ابنِ ادَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعدنى ! قَالَ يَارَبِّ كَيفَ اَعُودُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِينَ؟ قَالَ: اَمَا عَلِمتَ اَنّ عَبدِى فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو عدتَهُ لَوَجَدتَنِى عِندَهُ؟ يَا ابنِ ادَمَ ! اِستَطعَمتُکَ فَلَم تَطعِمنِى ! قَالَ يَا رَبِّ وَکَيفَ اَطعِمُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِينَ؟ قَالَ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ اِستَطعَمَکَ عَبدِى فُلَانٌ فَلَم تَطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندِى؟ يَا ابنِ ادَمَ اِستَسقَيتُکَ فَلَم تَسقِنِى ! قَالَ يَا رَبِّ کَيفَ اَسقِيتُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِينَ؟ قَالَ اِستَسقَاکَ عَبدِى فُلَانٌ فَلَم تَسقِهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو سَقَيتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندِي-رواه مسلم) يعني الله تعالىٰ د قيامت په ورځ وايي اې بنيادمه زه مريض شوم ته پوښتني ته رانغلي. بنيادم وايي اې زما ربه څنګه به پوښتني ته درغلى واى ته رب العلمين يى. خداى ورته وايي: ته خبر نه وى چه زما فلانکى بنده مريض شو او تا ئي پوښتنه ونکړه آيا نه پوهيدى چه که د هغه پوښتني ته ورغلى واى زه به دي له هغه سره موندلى واى. اى بنيادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنيادم وايي څنګه مي طعام درکړى واى او ته رب العلمين يي. الله تعالى وايي: آيا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آيا ته نه پوهيدي چه که طعام دي ورکړى واى هغه به دي له ما سره پيدا کړى واى. اې بنيادمه مادرنه اوبه وغوښتي او تا رانکړي، بنيادم وايى اي ربه څنګه به مى اوبه درکړى واى او ته رب العلمين يى. الله تعالى وايي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتي او تا ورنکړى که تا هغه ته اوبه ورکړي واى هغه به دي له ما سره موندلى واى.

د دي حديث شريف په بنا ديوه اړ او محتاج غوښتنه په حقيقت کښي د خداى غوښتنه ده او له بيوزلو سره مرسته له خداى سره معامله ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه د قرابت خاوندته د هغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک د هغه کسان د بډایانو په مال کښې د حق خاوندان ګڼلي او د دوی حق ترینه د دوی د پاره غواړي. که څوک د هغه حق نه پرځای کوي د نورو د حق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو څو ځله امر شویدی چه د خدای په لاره کښې مال وښندئ او د غه کار جهاد بلل شویدی مګر د غه مال ښندل د قرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ - الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیر دی تاسو لره که پوهیږئ.

د غه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډیر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله د هر چا په ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ او القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ - شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي د کونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یا لکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه د بیوزلو خدمتګاران او د بینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه د شپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

د خیر او ثواب کارونه ډیر دي مګر د هغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیر دی. الله تعالی وایی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ - آل عمران آ:۹۲) یعنی هیڅکله به و نه مومئ د خیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه د نیکۍ او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او د خدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه د خلکو په معاونت کښې له خپلو ډیرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډیر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډیره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت د خلکو د خیر د پاره قربان کړي چه د خیر او نیکۍ کمال ته ورسیږي.

که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائی چه په ظاهره دا د ځان د پاره حقارت وګڼي مګر د خدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او د بل د خیر د پاره ځان خوارول ډیر زیات اجر لري.

د اسلام په ډیرو احکامو کښې د یوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتیا اصلي منظور دی او د غه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آیت شریف کښې ډیر ښه ځای شویدي:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ - سورت النحل آ:۹۰) په تحقیق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښیګڼوئې اطلاق کیدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شي.

که دا دوه کلمې په یوه جامعه کښې عملي شي ټولې بد بختۍ له منځه وړي او ټولې خوبۍ یوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښیګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټینګوي او د اتصال رشتې تقویه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه فحشاء، منکر اوبغی ټول مفاسد او رذایل اومظالم احاط کوي او دغودرې شیونو نه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحدیث ډیر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.
(مَن نَفَّسَ عَن مُسلِمٍ کُربَةً من کُربِ الدُّنیَا نَفَّسَ اللهُ عَنهُ کُربَةً من کُربِ یَومَ القِیَامَةِ وَمَن یَسَّرَعَلٰی مُعسِرٍ یَسَّرَ اللهُ عَلَیهِ فی الدُّنیَا وَالاٰخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلِماً سَتَرَهُ اللهُ فِی الدُّنیَا وَالاٰخِرَه وَاللهُ فِی عَونِ العَبدِ مَاکَانَ العَبدُ فِی عَونِ اَخِیهِ-عن ابوهریره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له یوه مسلمان څخه ددنیا له غمونو یو غم لرې کوي خدای له هغه څخه دقیامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنیا او آخرت کښې اساني راولي.
څوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنیا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل وررور معاونت کوي. پیغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فایده رسیږي (خَیرُالنَّاسِ مَن یَّنفَعُ النَّاسَ) په یوه بل حدیث شریف کښې رسول الله (ص) وایي: (اَلمُؤمِنُ الَّذِی یُخَالِطُ النَّاسَ وَیَصبِرُعَلٰی اَذَاهُم خَیرٌمِّنَ الَّذِی لَایُخَالِطُ النَّصاسَ وَلَایَصبِرُعَلٰی اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسناد صحیح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذیت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښې اوسی او په اذیت ئې صبر نه کوي. مقصد دا چه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسیدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسیدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.
دصبر توصیه په قرآني آیاتو اونبوي احادیثو کښې ډیره زیاته راغلې ده چه د اسلام مخالفانو او دښمنانو ترینه غلط تعبیرونه کړي او ویلې ئې دي چه داسلام دین دنورو ادیانو په شان داستعمارګرو او استثمار چیانو ګټه خپلو پیروانو ته توصیه کړیده چه دبډایانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبرو کړي او غلامۍ ته ئې غاړه کیږدي یعنې په دنیا کښې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدایه وغواړي. ددوي په عقیده داسلام دین خلک دجابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلومیت ئې قانع کوي. حال دا چه دوی داسلام ضد اسلام ګڼلی اود قرآن په واضحو او صریحو احکاموئې سترګې پټې کړیدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد (ص) اودهغه خلیفه ګانو او نورو رښتینو پیروانو عملاً دجابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟
هغه صبر چه په قرآن کریم کښې ئې بیابیا توصیه شویده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت او ثبات معنی لري چه باید د جهاد په میدان کښې وښودل شی او عزم و اراده قوي کړي.
دظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دریځ دمخه هم څرګند کړ چه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلومیت تحمل کوي یعنې دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.
اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کریم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شویده او په څه منظور په مکرر ډول بیا بیا راغلې ده.

په سورة البقره کښې دا آیت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دا معنی لري چه په سختیو، کړاوونو اود جنګ په میدان کښې صبر کوونکی او میدان نه پرېښودونکی دنیکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتاز مقام لري یعنې په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آیت کښې:
(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمایي: په تاسو باندې ازمېښت کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدین او صابران یعنې ثابت قدمه کسان له بې ثباته او غیر مجاهدینو څخه ممتاز کړو.
وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی اودقهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آیتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ – البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډیرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خوله ډیرو سره جنګیږي.

صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنوبری مومي. صبر یعنی د ایمان قوت چه اقلیت په اکثریت باندی غالب ګرزوی او د اسلام په تاریخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اوالعزمو صفت ګڼل شویدی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعلیم دی چه دصبرمقام او منزلت ډیروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.

سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی یائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده یا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذیت او ضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تیر شوي نبوي حدیث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلاط لري او په اذیت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذیت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښی ګرځی او منزوي کیږي.

په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دادی چه انسان باید دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شي او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري یو څه ترخه هم ورسره وي او دعسلومچی هم بې نیشه نه وي.

سړی باید دجامعې د آزار په مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصیبتونو کښې صبر او په خوښیو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډیر ضرورت لري او بیبخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نیولی. اسلام فرد ته داحق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حیثیت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بیلیدو او ګوښې کیدو اجازه نه ورکوي اونه ئې مرورتوب ته پرېږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړنه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراً یو دبل مقابل ګڼل کیږي خو دامقابله دتور او سپین مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه دیوې جامعې نوعیت او کیفیت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شویده یعنی د افرادو څنګه والی دجامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلو کښې دجامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته دامعلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصیت په جوړولو کښې ئې کرنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند، د ارادې خاوند او دحیثیت وکرامت خاوند دی، ده ته یوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دېت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهین وتحقیرئې جرم وجنایت یا اقلاً قباحت ګڼل شویدی.

دی دمالکیت اومشروع فعالیت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رایه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.

په اسلامی فقه کښې یوه مسلمان او یوې مسلماني ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشویدی چه که هریو له دوی څخه یوه کافر یاد کافرانو یوه جماعت یادیوې کلا یادیوه ښار خلکو ته امان ورکړي نو بیا هیڅ یو مسلمان له هغوی سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبيا دغه دامان ورکړه ردیدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.
دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډیرلوړ ښیی چه نظیر به ئې ددنیا په قوانینو کښې نه وي موجود یوازې همدغه یوحکم کافی دی چه دفرد اهمیت په جامعه کښې وښیی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول او په میراث کښې ورته په حق قایلیدل داثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځیني حقونه چه اوس په دیموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شویدي اسلام ډیرمخه افرادوته ورکړیدی او دانسان مادي او معنوي مصئونیت ئې په ښه شان تامین کړیدی.
په دغوحقوقوکښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډیر دقت وړدی اوله ډیرغور نه پکښې کاراخیستل شوی هغه دمالکیت حق دی چه بنیادي حیثیت لري او دحقوقو مور ورته ویلی شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصیل بمیورده نه دی.

مالکیت اومالی سیاست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږغوندې په خه پوهیدلی دی د مال لرلو او مال ډیرولو فکراومینې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړیدې.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پیداکړ او دمال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکیت احساس راپیدا شو او وده ئې وکړه، دمال مینه ورو ورو زیاتیده او دانسانی حرص سترګې ورځ په ورځ وږې کیدې.
مال که له یوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ او جنګونه شروع شوه. په مال کښې دخیراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له میلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال او مالکیت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وویل شوه او دمالکیت په ضد دمبارزې فکرپیدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکیت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسیحی دین مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شواو دانسان دښمن ورته وویل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډیرښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خیر او فضل) یعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونیولې اوعیب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکیت حق ورکړاو هم ئې په دغه حق څه قیوداو شرطونه کیښودل.
اسلام دبشرپه حیاتي ضرورتونو او حاجتونو سترګې پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتیا په نظرکښې ونیوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګاڼه او حدودئې ورته وټاکل.
اسلام داسې دین نه دی چه دانساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پرېږدي اوښه مجری ورته پیداکوي. هغه حیواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.
دمال او مالکیت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړیدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجایز

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی د مستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه د اصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷) د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان ګرزولی یاست.
په سورة نور کښې دا آیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شویده او د عاریت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کیږی بیا هم یوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل د بې وزلو په مال کښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه د متقیانو حال بیانیږي نو د مال په برخه کښې دوی په دې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۶) یعنی دوی د هغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بلکه دا چه اسلام د مالونو انحصار په خو محدود لاسونو کښې بد ګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آیت کښې ډیر ښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آیت:۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه د فئی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) د ذی القربی، د یتیمانو، مسکینانو او د لارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کیږي او دا د دې د پاره چه دولت د خو تنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې د مال د توزیع غایه دا ښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډیر د مخه د طبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډیرتېټ و پاس منيځ ته راشي.
غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچا ته دا حق ورکړشوی چه په جایزه طریقه د شتو خاوند شي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښي دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته او نور.
مګر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظور ته ښه ځیر شي هغه پوهیږي چه شیشګی که حلال دی شکل ئې د مردار دی. د مال پیدا کولو او ډیرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سود خوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یا د اسې نور د اټول د قاروني بډائي په مخکښې بند یزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول د قارونیت مخه نیسي. له بلې خوا هغه تشویق او ترغیب چه د خیر و احسان په باب په نبوي احادیثو او قرآني آیتونو کښې وینو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقیرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خیریه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربیره په دې اسلام د مسلمانانو اولو الامر ته دا حق ورکړی چه د خوارانو او فقیرانو د مړولو او ژوندښه کولو د پاره د ضرورت په اندازه د بډایانو مالونه بیوزلو او غریبانو ته ورکړي او موازنه قایمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستیو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځینې کسانو ډیر مالونه جمع کړیدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه د تعادل او مالي تسوئې د پاره له اغنیاو سره فقیران د هغوي په مالونو کښې شریک او سهیم کړي څکه یې وویل: (نُطعِمُ المُسلِمینَ مِن بَیتُ المَالِ حَتیٰ اِذَا لَم تَجِدْ فِیهِ شَیاً اَدخَلنَا عَلیٰ کُلِّ اَهلِ بَیتِ مِن الاَغنیَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِینَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِکَ حَتیٰ یَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِیعاً) یعني مسلمانان به له بیت المال څخه مړوو او چه په بیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

المال کښې څه پاتې نشي دېدایانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او داکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګیډه ماړه شي.

په اسلام کښې دمالکیت په باب داآیت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپین زر ذخیره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زیری ورکړئ دهمدغه آیت په استناد او دنبوي احادیثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونیت په ضد په تبلیغي مبارزه لاس پورې کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډیر تکلیفونه ولیدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډیر غربت په حال کښې مړشو اولاړویو خاوروته وسپاره.
دابوذر اویوشمیر نورو اصحابو تبلیغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډیره توده شوه، دابوذر تبلیغ چه خومره په شتمنو اوبډایانو بد لګیده هغومره ئې خواران او فقیران څانته جلبول او طرفداران ئې ډیریدل.
حضرت علي او ابوذر په دې عقیده و چه دیوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جایز کاردی او له دینه زیات مال ذخیره کول ممنوعه کنز شمیرل کیږي.
په ډیرونبوي احادیثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه څینې په عیشونواوخوندونو کښې ډوب وي او نور په لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.
(خُذمن اَغنيَائِهِم وَرُدَّ الى فُقَرَائِهِم) له بډایانو نه ئې اخله او فقیرانو ته ئې ورکوه داسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روایت کوي چه رسول الله (ص) ویلي دي: (يَا اِبنِ اٰدَمَ اِنَّکَ اَن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلَّکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌّ لَّکَ –مسلم و ترمذي) یعنی اي بنیادمه! که مال وښندې خیردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.
همدارنګه بلال وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَكَيفَ لِى بِذَالِکَ؟ قَالَ: هُوَذَاکَ اَوِالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمایل: څه چه ستا روزي شویدي مه ئې ساته او ذخیره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.
بلال وویل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمایل یا همدغه شان اویا د دوزخ اور.
امام احمد حنبل په مسند کښې دا حدیث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عَرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم امرَوٌ جَايِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَّةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالَى) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بیزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کریم کښې متعدد آیتونه راغلي دي چه د (مترفینو) ژوند ئې بدګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړیدي چه آسوده ژوند او دعیش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختیار کړي چه نور ورته ونه پخسیږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی په غندنه کښې یو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفینو یعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دین په قبلولو کښې شدید مقاومت کړی او له پیغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی یعنی دارتجاع ټینګ حامیان همدغه خلک دي چه دهر تغیر او تحول مخه نیسي او دزاړه حال بقااو دوام غواړي.
دبشري تاریخ له مطالعې نه هم داپته لګیږي چه عیاش قومونه له مینځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زیار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شویدي. اوس خلک پدې هم پوه شویدي چه عیاشي دصحت په لحاظ هم ډیرخطرونه لري او ډیر فسادونه ورسره تړلي دي. داسلام پیشوا حضرت محمد (ص) دمترفینو یعنی دعیاشانو او اسوده حالو کورونه (بيوت الشياطين) دشیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې اوفسادونه ترې ولاړیږي.
الله تعالی فرمایي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آیات:۶ او ۷) په تحقیق سره انسان سرکشي کوي چه څان بې پروا او مستغني ووینی. یعنی مال اوثروت دغرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آیت کښې راغلی دی:
(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آیت:۲۷) که چیرې خدای دخپلو بندګانو روزي پراخه کړي وای هرګوره به ئې په څمکه کښې بغاوت کړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په څان باندې له ضرورته زیات ولګوي او له اسراف وتبذیر څخه کار واخلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنى وركړه خپل قريب ته دهغه حق او مسکين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه د شيطانانو ورونه دي.

په بل آيت کښې وايي: (وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنياء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان وشوکت ئې نظرونه ځانته جلب کړي په اسلامي جامعه کښې که خواران او غريبان وربښمني جامې نشي اغوستلی بډايان هم نشي کولی چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه دعبد الرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وربښمين کميس ئې اغوستی و خليفه دغه کميس له ګريوانه ترلمنې پورې ځيرې کړاو د دغسی معتبراو ډېرشمتن صحابی ځوی ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتو نه سر وغړوي. د همدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړاو عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاترينه پوښتنه وکړه چه تاته له بيت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وويل په کال کښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمی او بله د اوړي د پاره او د ومره څه چه دحج تو بنه شی زما او دزما عيال قوت بايد د قريشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه يوتن يم څه چه نوروته رسيږي ماته به هم رسيږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه د ده د غوره اصحابو ساده او بې عيشه ژوند چه د مجبوريت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محروميت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خوړه ترڅو چه په بازار کښې د نورو د پاره پيدا شوه او قحطی له منيځه لاړه. په دغه موده کښې خليفه هم د نورو په شان تيل خواړه او د تيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ د اسې روزل چه د دنيا مال، زيب وزينت او عيش وعشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پريږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبراو غروربه ځان کښې پيدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملاوتړي او قربانی ته چمتو شي.

اسلام د خپلو پيروانو د تنظيم او ادارې، د تهذيب او تربيت د پاره دوه وسيلې په کا واچولی، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام کښې شرعاًمنع نه دي مګر دياننتاًمنع دی د شريعت او د ديانت تقاضا هر کله يوه نه ده، په ځينو مواردو کښې تشريعي جنبه او توجيهی جنبه يوله بله بيليږي.

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هر مسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کيږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته د احق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ئې ملاوتړي، په توجيهی لحاظ هر مسلمان علاوه په زکات دياننتاً موظف دی چه د صدقاتو او خيراتو نوله لارې له خپل حاجته زيات مال د خدای په لار کښې مصرف کړي او د خير واحسان نمونه او مثال شي.

توجيهی احکام د تشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقيږی بلکه د اخلاقي اصولو په حيث رواج مومي او د خاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې بنه اوبد، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پياز يا اوږه خوړل په اصل کښې جايز کاردی مګرد جمعې په ورځ او په هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او د خولې بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئي نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شميرل کيږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز او ناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري او له کبيره ګناهونو څخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يائي ډيرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.

درسول الله(ص) په اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير ياداسې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی او ځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه ئي کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت او انسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخې ئي بنده کړي. اسلام د بشري او عالمي دين په حيث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶او ۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس ئي ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوږو څخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه ورپورې تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي يا په ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وا و هره شپه به ئي په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته ئي وويل: (.....ولِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقٌ ولِبَدنِکَ عَلَيکَ حَقٌ ولِزَوجَتِکَ عَلَيکَ حَقٌ........) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولی ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه ئي خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

پاک خدای هغه کسان ستايلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفريط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آيت ۶۷) يعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې يومهم اصل دی چه ښه اوبد په همدغه معيار سنجول کيږي او داسلامی اخلاقو اساس ګڼل شويدی. داسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړيتوب صيقلوي.

داسلامي تعليماتوغايه اسلامی تربيه ده چه په اسلامی اخلاقو پورې ټينګ تعلق لري او د افرادو د شخصيت په جوړولو کښې ئي نقش ډير څرګند دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام رښتياني ممثلين او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعاير، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښي تمثيلوي او صعودي سير وحرکت ئې د انسانيت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبيه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښي دغره ختل وګڼو ويلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی، تامينيږي او په ټيټو غرونو کښي په ګرزيدو او د غونډيو په ختلو هم سر ته رسيږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښي خپله فوق العاده لوړتيا او پيشقدمي ښيي هغوی دلوړو غرونولوړو څوکوته خيژي او تاريخي يادګار پريږدي.
په اسلام کښي هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانيت ډيرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نوروته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حيث اخلاقي معيارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتيا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړ شي.

د اسلامی اخلاقو غايه او اغيزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کيږي معنا يې دا نه ده چه دده ټول خويونه او عادتونه دستايني وړدي او په هرڅه کښي هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت د مثل اعلی په حيث د تکامل په لوړه مرحله کښي واقع دی او په نورو موجوداتوئې د خپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګر له ډيرو فضايلو او محاسنو سره ډير معايب او نقايص هم لري. دخيروشر، دصلاح او فساد، د پاکۍ او ناپاکۍ متضاده جنبې په ده کښي موجود دي او د اضدادو مجموعه ده.
حضرت مسيح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګيز و هلاکو هم دانسان په بڼه و. دجوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښي شته او علم وجهل ئې په وجود کښي داسې خواپه خواوسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښي اوسيده دانسان وجود خوله خاوروپيدا دی مګر داورلمبې داوبوڅپې او د هواطوفانونه پکښي خوندي دي له خاکسارۍ سره کبر او غرورهم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپني صلابت ملګری دی. په رحم کښي ئې قهر، په قوت کښي ئې ضعف او په پوهه کښي ئې ناپوهی ځان ښيي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسايل او اسباب برابروي ورسره داتم او هايدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښي اسباب سازدی.
که له يوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګاني کشفوي له بلې خوا د عالمي تباهۍ مواد او آلات تهيه کوي.
که دانسان ضعيفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښي ونه روزل شي له قوت څخه ئې ليوان له عقل نه ئې شيطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پيدا کيږي. عقل دانسان ډيره لويه شتمني او د ټولو شتمنيو مور ده چه انسان ته ډيرڅه ورکوي مګرله دغه دنيائي عقل سره يوبل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سړيتوب ښيي او سړی کوي ئې.
دا عقل د دين په رڼا کښي پيدا کيږي او له دين څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش عقل له هرچا سره شته او نورحيوانات هم پکښي څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعليم ټولو ته نه دی رسيدلی.
ډيرغوليدلی دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته ئې راټيټوي. ډيرښه پوهيدلی دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته ئې اوچتوي يعنی عقل متدين کوي او د دين په لاره ئې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقيانولارښود دی چه په غيب ايمان ولري (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول د دغه ظاهربين عقل کار ندی او دا عقل هيڅکله مومن کيدلی نشي. دا عقل د جسم او خيټې خدمت ته پيدا دی او دژوند پاللو مهمه وظيفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښي ډيرلوی ارزښت لري او دنيا ئې مرهونه ده مګر دمعقولاتوله سرحد نه هغه خوا څه ليدل او په څه پوهيدل ديوه بل عقل کاردی چه ملاخورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپښتوژبې عارف اوصوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنيا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کيږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کيږي ؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصيل دحاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصيرت خاوندان پوهيږي چه ځينې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به ئې دسړي وي مګر سيرت به ئې دسړي نه وي او دشر وفساد جنبه به ئې ډيره غالبه وي.

داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قايل دی دانسانی فطرت په تشخيص کښې دغه دشر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتني هرهرځای بيانوي او داڅرګندوي چه انسان بايد داخلاقي تهذيب اونفسي تزکيې په وسيله خپل انسانيت تکميل کړي او واقعي انسان شي.

انسان دخدای خليفه دی او داسمان ملکې ورته په سجده پريوتې دي مګر انساني فطرت دملايکوله خولې داسې ښودل شويدی: (قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ البقره آيت ۳۰)يعنی په ځمکه کښې هغه څوک پيداکوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وينې تويوي. سربيره په دې په ډيرونورو آيتونو کښې بشري طبيعت داسې معرفی شويدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعــاً- سورة المعارج آيات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)

يعني انسان بی صبره، بې ثباته حريص او بخيل پيدا شوی که شر ور ورسيده جزع وفزع کوي که خيراو د دنيا مال ئې ومونډنو بياله ډيربخل نه کاراخلي.

۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعاديات آيت ۸) په دې آيت شريف کښې خيردمال په معنی دی چه انسان ورسره ډيره شديده مينه لري.

۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آيت ۱۰۰)
داآيت انسان داسې ممسک ښيي چه که دخدای درحمت خزانې ئې په برخه شي بياهم ويريږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډير حريص او ډير بخيل دی.

٤- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَــى ، أَن رَّآهُ اسْــتَغْنَى -العلق آيات ۶، ۷) انسان چه ځان غني ووينې اړومروسرکښي اونافرماني کوي.

۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهيم آيت ۳۴) انسان هرګوره ډيرظالم او ډير ناشکره بنده دی.

٦-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا - الكهف آيت ۵۴) انسان له هر څه نه زيات خصومت کوونکی او کج بحثه دی يعنی جدل ئې په ختِه کښې ګډدی.

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آيت ۳۷) انسان له بيړې او شتاب نه جوړ دی.

۸-(وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسریٰ آيت ۱۱) انسان ډيربې صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّــةِ وَالْخَيْــلِ الْمُسَــوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آيت ۱۴) په دې آيتونو کښې هغه شهوانی مينې بيان شويدی چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي اوځان اور اوبو ته غورځوي.

داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصيه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرايزو اوانساني طبيعت د اصلاح او تعديل دپاره دي او په ډير صحيح تشخيص بنا دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیابیا په مکرر ډول هر هرځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کیږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځوکښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یادخپل عجولانه فطرت په تقاضاپه هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هیڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هیره کړي.
دقناعت درس هم له حراموڅخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نیسي.نه داچه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته ئې نه پریږدي.
دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محورئې بللی شو نورهم ډیر دي چه دټولو لټیون ډیر وخت اوډیر کارغواړي.
لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسوئې ډیرښه خبردی:(وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان ئې راوړی اوکړي ئې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه ئې کړیده.
دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.
داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیرپه وسیله کوي او له حرامو څخه ئې پرهیزوي.لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي څکه وایي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَدیَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقوی په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزګاری له لاري دشهوانی اونفسانی امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچاچه حیواني قوت زیاتیږي	نفس شیطان لره هغومره مغلوبیږي
که څوک غواړي چه غالب شی په شهواتو	په مرښت نشي داکارپه لوږه کیږي

****

کموي روژه غوښتني شهواني	مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژي غایه همدغه ده نوځکه	روژه نه نیسي صغیرشیخ فاني

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دایقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲)(قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله ئې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اودشفاءالصدور دارو ومومي بیا هم نشي کولی چه(مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد یاقلبی قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغسي اخلاقي امراضو کښې ددنيا طبيبان له مريضانونه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زيات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطيو راس بلل شوى. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دى چه يوازې دين ئې مخه نيولى شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دايثار داسې جذبه پيدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددين په لاره کښې يا د دين دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونيوله، مهاجرينو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن اوټوله شتمني په مکه کښې پريښوده او مدينې ته ئې ددين ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زياته پيرزوينه څرګنده کړه يعنى په نفسياتي او اخلاقي لحاظ يو عظيم انقلاب په اسلامي امت کښې پيدا شو چه نظيرئې چا نه و ليدلى.
ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لږ او ډېر يوځاى بل ځاى وينو او په يو زړاوخوسوه کاله کښې ئې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا ئې هم په وصف الحال کښې وائي:

داهنرندى چه خاورې ښوک سره زر کا   چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادى

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښيي چه خاورې زرکړې او ددنيا شتمني زياته کړې مګر دين ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که ښوک لومړى هنر ونلري دوهم هنرئې نه نصيب کيږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پيدا نشي لومړى هنربه هرګوره منفوراو مردود وي داڅرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معيشت حاجتونه او ضرورتونه نه پوره کوي او مدنيت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنيا ودانى اوزيبائي په هغه وسايلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دين دتساند او تعاون په پيدا کولو او دمعنوي ارتباط په قايمولو دبشري جامعې سعادت تامينوي او داجتماع مزې ټينګوي.
دبشري سعادت لوښي او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړيږي مګر په دغو لوښو کښې دحيات او به د دين ساقي اچوي اودين دى چه داخلاقو په تهذيب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښو بوټونيلي اوريښې تقويه کوي.
که اخلاقي تهذيب او دنفس تزکيه نه وي کيدى شي چه ډېر زر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حيوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسيږي.
کيمياوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خيرې اوناپاکى وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.
مونږ دغې پوهې او دغو صابونونوته حياتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر اواحساس کښې پيدا کيږي ديني پوهه او داخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کاردى چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوىٰ وهوس ناولتيا پاکوي.
که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلى وي نو دسر و صورت ظاهري سپين والى اوپاکوالى څو لولى هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دین یوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بین ندی، د اسلام سپیڅلی دین د طهارت او تزکیې په باب ډېر عمیق او دقیق نظر لري او له ظاهر نه ئې باطن ته توجه ډېره زیاته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دین کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحلیل کښې دې نتیجو ته رسېږو چه د اسلامی هدایاتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکیه او د جسم او روح تطهیر یعنې پاکوالی دی.

تزکیه او تطهیر هغه ټکي دي چه په قرآن کریم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ ئې ډېره عامه او هم ډېره عمیقه ده. په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذیب او د انسانیت لوړول ئې لازمي نیتجه ده.

ادیان عموماً پداسې وخت کښې دنیاته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانیت ډېر ټیټ شوی دی یعنې د دین ډیوه هروخت په تورتم کښې بله شویده او خلکو هغه وخت ځانونه مینځلي دي چه ډېر خیرن شویدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبایل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداریو ککړ و او په ډېر تورتم کښې ئې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسیدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خیر و شر معیار ازلام یعنې د فال غشي و، د خدای کور بتانو نیولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کیده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندۍ خښول، ضعیفان غلامول او د حیواناتو په څېرئې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لورې جبرئیل امین داوحی راوړه:

(یَا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِیَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آیات ۱-۵.) یعنی له بړستنې پاڅېږه خلک له خدایه وویروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پلیدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهیر مکرر امر دا ښیي چه پاکیدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستۍ په معنیٰ او د پلیدۍ په معنی استعمالیږي او مفهوم ئې ډېر عام دی.

پیغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کیږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آیت شریف کښې له (رجز) څخه لرېوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ایجابوي.

دغه آیتونه چه د نزول په اعتبار ئې د قرآن کریم مطلع ګڼلی شو د تطهیر او تزکیې اهمیت ډېرښه ثابتوي او موږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دادوه آیتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آیات ۱۴-۱۵) اول تزکیه او بیا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی ئې بری او مقصد ته رسیدل دي.

په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره څوشیه ذکر شویدي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده آیتونه دادي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِینَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَیْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَیْرُ مَلُومِینَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِینَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ یُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان

(c) ketabton.com: The Digital Library

بری مومي او مقصد ته رسيږي چه په لمانځه کښې ويره او تواضع ولري، له بيهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنااو فحشاڅخه ځان وساتي، امانت خيانت نکړي په عهد ولاړ وي اوپه لمانځه ټينګ وي.
په صورت اعلى کښې چه يوازې تزکيه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ يا او ه شيه وښودل شوه تطبيق ئې پدې شان کيدی شي چه تزکيه ډيره عامه وسعيه معنى لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خودلفظ اومعنى په اعتبارله تزکيې سره اشتقاقي تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائی چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکيږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله(ص)ته امرکوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آيت ۱۰۳) زنا او فحشاهم يومردارعمل دی او ځان ساتل ترينه تزکيه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خيانت کول، عهدماتول ، بيهوده مشغولتيا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او دتزکيې معنى لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شويدی، دخدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه داښيي چه دتزکيې کلمه په ټولو ظاهري اوباطني طهارتونو مشتمله ده ځکه دسورت (الشمس) په دې آيت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا)يوازې دنفس تزکيه دفلاح وسيله ښودل شويده.
په سورت (التغابن) کښې داآيت شريف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ المُفلِحُون) دعبارت په تغيرهماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه ئې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکيه ئې په برخه وي. همدغه تزکيه ده چه هم دخدای دپاره دمال په ورکړه حاصليږي لکه چه په سورت (الليل) کښې وايي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) يعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهيزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصيب کيږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آيت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکيې او طهارت سره په قرآنکريم کښې ډير ټينګ ښودل شوی يعنې له پليديو څخه ځان ژغورل فوزاو فلاح ته رسيدل دي.
پليدي يوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصيت هم د قرآن کريم په حکم (رجس) ګڼل شويدی لکه په سورت (المايده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آيت ۹۱) يعنی شراب، قمار، بتان او په غشوفال نيول پليد شيطانی عملونه دي او ځان ساتل ترينه دفلاح موجب دی.
دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرةکښې راغلي دي:
(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت ۱۵۱) په دې آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډير وضاحت او صراحت دامفهوم اداکوي چه رسول الله(ص)تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.
په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډيرښه څرګندوي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي اوله خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب اوحکمت ئې پوه کړي اوپاکيزه ئې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ویلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) فرعون ته ورشه !........او ورته ووایه آیا میل لري چه تزکیه دي نصیب شي. د موسی(ع) په بعثت کښي هم د رسالت غایه (تزکیه) ده له دغو شواهدو نه ښائی چه دا مطلب ډیر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکیه او تطهیر ددین کاردی او پیغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شویدي چه دخلکو فاسد اخلاق اوناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ئې صفائي او دخیر واحسان مینه پیدا کړي په نفسیاتی حالاتو او کیفیاتو کښې دانسانیت په ګټه ښه بدلون راولي اوپه اجتماع کښې نوي روحیه خلق کړي مګر دا کاریعني دنفس تزکیه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.

داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقایدو په ځای نوي عقاید په ذهن کښي کښینول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهیم(ع) ئې دنمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسیح ئې په سولۍ وخیژاوه. دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد اوکاسدوي او زاړه عقاید که هرڅومره خرافاتي وي بیاهم دجامعې په ذهن او دماغ بې قید وشرط حکومت کوي او مخالفین ئې په فنامحکوم کیږي.

یو شخص که هرڅومره مقتدرسلطان وي عمر ئې لنډوي او زمانه ډیر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق اوعقاید خپل حاکمیت له یوه نسل نه بل نسل ته په میراث پریږدي او څومره چه زړیږي هغومره قوي کیږي.

زمانه چه کارئې تغیر راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ایوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غیر مرئي تدریجي تغیر پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دین په خلکو منل د اولو العزمه پیغمبرکاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کارسرته رسوي.

حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې ډیروکړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډیروسختو خطرناکو حالاتو کښې ئې صبروا ستقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت ئې ډیر ټینګ ایمان درلوداو دغه قوي ایمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پیدا کړی ؤ دا ایمان د په نورو کښې هم پیدا کړ چه مومنان ئې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات ئې بدل کړه. دخدای کور (کعبه) یې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه ئې صفا کړه، اجتماعي مفاسد اوناولي عقاید ئې محوه کړه او سیئات ئې په حسناتو له مینځه یوړل.

کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهیم(ع) او حضرت اسمعیل(ع)ته دخپل کوردپاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آیت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص)هم په ځای کړ او چه خلک ئې له شرک اوبت پرستۍ نه پاک کړه نو بیائې قرآن کریم پاکانو او مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آیات ۷۷-۷۹) ددغه کتاب دنیولو دپاره پاکي منګولې په کاروې اوطهارت ته ضرورت و.

داطهارت دخدای پاک په اراده اول له اهل بیتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آیت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرآ آیت ۲۱۴) کښې هم اهل بیت خاص ډول یاد شویدي.

داهل بیتوله تطهیرسره د امت تطهیرهم شروع شو او خلک د وحدانیت په منلو دصالحو اعمالو په اجراکولو داخلاقو په تهذیب او دنفس په تزکیه له کفر اوعصیان څخه پاک شوه.

ددینی پوهانو له جملې څخه یوتن (شاه ولی الله) وایي: پیغمبران داخلاقو، تهذیب اونفس تزکیې ته توجه لري او په علمي مسایلو کښې مستقیم دخالت نکوي، مطلب داچه پیغمبردعلم اوفلسفي معلم ندی دانسانیت مربي او اخلاقي رهبردی ځکه دنفس تزکیه او دروح تربیه خپل هدف ګڼي او وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بُعِثتُ لِأُتَمِمّ مَكَارِمِ الأَخلَاق) الله تعالی هم د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)
ددې د پاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي باید پیغمبر په خپله د کامل انسانیت مثل اعلیٰ شي او خپل عالي کردار د هغوی د پاره سرمشق وګرځوي یعني په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دایمان او احسان، دصدق وصفا، دایثار او قربانۍ او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او داثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شي. امت جوړول او تربيه کول او د امامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.
په خلکو باندې دډېر په سر يو څه زده کول دومره ګران کارندی مګرپه خلکو کښې څه پیدا کول، په زړونو کښې ئې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنوو عقايدو منل دهرڅه کارندی.
يو سړی کولی شی دالفاظو او کلماتو په وسيله خلکوته دعفت، تقوی او رياضت مفهوم او معنیٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړکړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې ئې تمثيلول ځان خوارول او له نفس و شيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.
که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګرهغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نو بيا په کار دي چه پخپله ئې هم ولري يعنی اول ئې په ځان کښې پيدا کړي بيائې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.
د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دی کيدی شي چه دقلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سودخور که دمنبرپه سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثرنه کوي. که بې حيا سړی نوروته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.
پاک خدای اسلامی امت په امر معروف مامو کړيدی مګرهغه واعظان او ناصحان ئې تهديد کړيدی چه نوروته دنيکۍ امرکوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لارې سړی له دينه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی ئې شي مګر په سمه لارئې بيولی نشي. خلکوته دحق توصيه اودصبرتوصيه بايد له قرآنی ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وی: ((وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډير ګران کارندی مګر د امرمعروف اهليت اوصلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګران نه ګران کار دی.
حضرت محمد (ص) چه ډير عالم ئې په سمه لار وخوځاوه او ډيرعالي اخلاق ئې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يو مهم علت ئې دا و چه په خپله دکامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقی معجزه ئې عالمونه مسخرکړه.
کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي او معجزه دعلت او معلول له سلسلې نه بهرخارق العاده امربولي نو دشق القمر ياد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه درسول الله (ص) عظيم خلق دا سې عظيمه معجزه ده چه په دنيا کښې نظير نلري او انکار ترينه نشي کيدی.
ځينې خارق العاده کارونه شته چه دسحر و افسون په وسيله ديوه اوبل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او دحيرت وړګڼل شويدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکيم بن عطا) دنخشب په شا وخوا کښې له يوې څاه نه دسپوږمۍ په شان رڼا راويستله او څلور فرسنګو پورې يې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم يوه داسې وسيله راپيدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوريدل کيدی.
داوسنی علم مطابق دمسمريزم او هيپنو تيزم په بنا ځينې د تعجب او حيرت وړکارونه کيدی شي ددې عصر الوتکي اوفضائي بيړۍ هم دسليمان عليه السلام له هوا پيما تخت سره بې شباهته ندي مګرهغه لوړ اخلاقي معيار چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم په خپل کردار قايم کړاو انسانيت ئې معراج ته ورساوه هغه حقيقي او واقعي معجزه ده چه تقريباً په يوزر او څلورسوه کالو کښې ئې خپل اعجاز ساتلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمعجزې په اوو شرطونو کښې يو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري يعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقيم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت يا نبوت دليل (معجزه) مې دا ده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو دمثال اعلی په حيث دامامت وړ و ښود او دخلکو په اخلاقي اونفسي حالت کښې ئې معجزه آسا بدلون راووست، دده درښتيانې ادعاډېر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وايي: زه لس کاله درسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې ئې ماته کله (اف) هم ونه ويل څه مې چه کړي نه ئې دي ويلي چه ولې دې وکړه، کوم کار مې چه ندی کړی بيائې هم داندی ويلی چه ولې دې ونکړ، له يوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېر علم او تربيت خاوندان هم له خپلو ډيرو ګرانو زامنو سره دغه شان رويه ونکړي شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وايي. داکيدی شی چه يوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوې او حلم ډېر عالی مثال قايم کړی حتی چه د خپل خوی قاتل يا خپل قاتل د مرګ د سلګيو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختفلو احوالو کښې دغومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ ئې زخمي او کړم شونو اصحابو د ډېر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د دښمنانو د تباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائې مګر رسول کريم صلی الله عليم وسلم وفرمايل زه دلعنت ويلو او ښيرو کولو دپاره نه يم راغلی بلکه د رحمت په حيث سمې لارې ته دبلنې دپاره استول شوي يم (اَللّهُمّ اِهدِ قومِي فَاِنّهُم لَايَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله عليه وسلم باندې ئې دقتل په اراده توره راوايستله، هغې يهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص) کرم او سخاوت دکيفيت او کميت په لحاظ ساري نلري، او د خپلو خصوصياتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ويلی شو چه سخاوت نه وايا رو چه مقام او منزلت ئې له سخاوت نه ډېر لوړ دی.

له خپل ډير مال نه لږ څه نوروته ورکول يا له خپل حاجته زيات مال صدقه کول جود او سخابللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجيد کښې ئې ستاينه شويده: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله (ص) درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهٔ مګر دا د بيوسۍ په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه ئې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه دډير شخوند او ډېر خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي او بد ورته وايي قرآن کريم په ډېر وضاحت او صراحت بډ ايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين ئې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب او نبوي سنت ئې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان ئې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني او فقير مسئله په ښه شان حل کيږي.

د رسول الله (ص) دژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال ئې لکه غليم خپل کورته نه پريښوده او نه ئې په کور کښې ځای ورکاوه هر څومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به ئې ويشل او تش د قوت لايموت په اندازه ئې ډېر لږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه ئې بې حسابهٔ. وايي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه و سلم صفوان بن امیه ته د پسونو دومره رمې وبښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.
په همدغه ورځ ئې ابو سفیان ته څلویښت اوقیې سپین زر او سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاویه او یزید ته او حکیم بن حزام ته ئې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکیم بن حزام سل اوښان نور هم وغوښتل او هغه ئې هم ورکړه.
دغه شان نور ډیرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبد العزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغو بخششونو کښې چا ته سل چا ته پنځوس او چا ته څلویښت اوښان ورسیدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی ئې نشوه، پدې دومره ډیرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هیڅ یونه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تیره کړه.
ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې د کرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ ځوک چه په یوه ورځ دغومره فیاضي لري کله چه له دنیانه رحلت کوي هرچاته دا څرګندیږي چه په کور کښې ئې داوربشو له ډوډۍ پرته نور څه نشته او د جنګ زغره یې په یوه یهودي د کور د نفقې د پاره ګرو کړیده، دغه راز غیرعادي ژوند چه انساني غرایز ئې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.
د شرک او بت پرستۍ په وطن کښې د عربو مختلف او یو له بله مخالف قبایل چه لوښې بۀ ئې ژوندي خښولې او ابو جهل ئې د جهالت سمبول و دا ټول د توحید په یوه کلمه راغونډول او یو داسې ملت او امت ترینه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپور کړي او د جهان دین او آئین بدل کړي که معجزه نه وي نو څه بۀ وي؟
دا منو چه فاتحین او جهانګیران په دنیا کښې ډیر پیدا شوي چه خپل پریوتې او بې نام ونشانه قوم ئې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري ئې په نورو قهراً منلې ده مګر دیوه ملت معنوي او روحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول د چنګیز او هلا کو، د اسکندر او ناپلیون کار نه دی.
حضرت محمد صلی الله علیه و سلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي ئې ملکوتي مقام ته ورسول د داسې معجزې خاوند دی چه بشري تاریخ ئې کامل مثال نشی ښودلی.
په زور او قوت ډیر خلک غلامول کوم خارق العاده کار نه دی غلامان ازادول او د ضعفیانو مرسته که څه هم د خیر و احسان عالی مثال دی مګر اعجاز ندی، خو غلامان او ضعیفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې ئې لوړول او یو حبشي د نیک عمل په وجه له قریشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيد بن حارثه:

درسول الله(ص) په مواليو کښې زيد بن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله(ص) ته ئې بخښلی و. رسول الله(ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی ئې وګاڼه ځکه به خلکو زيد بن محمد باله ترڅو چه داآيت: (أُدعُوا هُم لِاٰبَائِهِم) نازل شواوپس له هغه زيد بن حارثه وبلل شو.
کله چه دزيد پلار حارثه او تره ئې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی ئې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه ئې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک ئې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښينښوده او رسول الله(ص) ئې ترهرڅه بهتر وګاڼه.
موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بياهم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.
دمواليو له جملې څخه هيچا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.
رسم و رواج پدې کار ډير سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه ئې له مينځه وړل يوازې تقوی اونيک عمل ئې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه ئې دخپلې ترور لور (زينب دجحش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت ئې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيواد کښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.
حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړمګر هغه توافق چه دښځې او ميړه ترمينځ په کاردی اوپه نفسياتي کيفياتو پوري تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجود نه وه ځکه دغه ازدواج ترا خرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپريښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ښکاره کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.
رسول الله(ص) دخدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمي زړه ډيره ښه پټۍ ولګيده.
ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته ئې ورکړاو ددغه کار عار ئې له مينځه يووړ.
دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله(ص) درې زره مسلمانان د موته بنارته چه په شام پوري مربوط ؤ دغزا دپاره ليږل او دا دمسلمانانولومړۍ جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله(ص) لخوا زيد بن حارثه وټاکل شو.
په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجهه ورور او دپيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنی دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت ئې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله(ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته ئې ليږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډيرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعد بن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه داسامة له فرمان لاندې و.
د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډيرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفدا کارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډيرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داولیت او الويت حق لرونکي دیته حاضر شي چه د اسلام دخدمت دپاره دموالیو له جملی څخه له ځانه ډير کشر سړی په مشرتوب ومني او د هيڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نوڅه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی دمریضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځيدونه دمخه ئې ظاهري ژوند خاتمه وموندہ او حضرت ابوبکر (رض) داسلام لومړی خليفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق(رض) په انتظامی چارو ډير زيات مصروف واو ډير مشکلات ئې په مخکښې و بيا ئې هم درسول الله (ص) په امر کښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه ئې داسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينی نه دباندې پياده روان ؤ.او اسامة په آس سپور و ، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه يا به خليفه هم په آس سپريږي يا به دی له آس څخه کوزيږي خو حضرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزيږې اونه به زه سپريږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستۍ او مشورې ته ډير احتياج درلود اوهغه بې داسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدی ځکه ئې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پريږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو اونور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې ئې درلود او په ډيرقوي ايمان ئې دهغوی نفسي او شعوري حالت بيخی بدل کړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق ترڅو وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان ومګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامی اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغی.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

داسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده ، دغه لوړاو عالي مقام دده په وضع اوحال کښې هيڅ تغير پيښ نه شو کړی او څنګه چه و هغسې و ، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرويو څه تغير راولي، هر څوک چه اولوالامرشي اوخلک ئې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال اوشان وشوکت له اغيزې لاندې راځي اوبايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډير اقتدارسره بياهم متواضع متقيان او دخدای دمخلوق ربښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکر صديق(رض) داستوګنې په کور کښې څه جزئي تغير راولې په خپله دی خو لاپريږده هماغه وړوکی کورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پياده اوکله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته ئې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي ا ودخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و ئې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خوکله چه خليفه وفات کيده نو امر ئې وکړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.
حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعيفانو دمرستې په لړ کښې ديوې ضعيفې کونډې ميږې ورته لوشلې له خلافته وروسته ئې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت عمر (رض):

د اسلام دوهم خليفه چه د کسری او قيصر دوه لوئي امپراطورۍ ئي له اغيزي لاندي شوي او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت کښي له حده زيات غني و بيا هم ده خپل نفس د دنيا له خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوندئي ډير فقيرانه و يوازي دا نه چه مادي عيش او لذت ئي په ځان حرام کړی و بلکه معنوي او احساسي لذتونه ئي هم په نفس درولي و.

وايي چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعدالت له هيبته ئي د زورورو زړونه رپيدل د اوبو مشک په شاکړی و چه خلکو ورته په حيرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول ئي ورته وويل: دا څه کوي؟ خليفه ځواب ورکړ، نفس ته مي عجب او غرور پيدا شوی غوارم چه ذليل او حقير ئي کړم.

همدغه خليفه چه د حج د فريضي په اداکولو کښي ئي له خپلو ملګرو سره شپاړس ديناره مصرف کړي و د تاسف په ډول ئي وويل: بيت المال ته مو ډير زيان ورساوه يو خليفه چه د خپل مصرف د پاره د ورځي دوه درهمه له بيت المال څخه اخلي او په قوت لايموت قناعت کوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيری وګڼي.

د حضرت عمر(رض) دغه سختګيري يوازي په ځان باندي وه او خپلو عمالوته ئي کافي معاشونه ورکول مثلا عماربن ياسر د کوفي والي ته ئي په مياشت کښي شپږ سوه درهمه ورکول او د ورځي نيم پسه له څه اوړو سره همدا رنګه عبدالله ابن مسعود ته ئي يوسل درهمه او د ورځي ديوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنيف ته يوسل او پنځوس درهمه او په ورځ کښي د پسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامی روحيي په بنا د اسياست ډيرښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او د تقوی خاوندان ئي که موالی هم و له هغو قريشونه ډيرښه ګڼل چه اسلامی پايه به ئي ټيټه وه او ضعيفان ورته له زورورو نه ډير محترم و.

په همدغه اساس ئي عماربن ياسر چه د مواليو له جملي څخه و د کوفي والي کړی و.

وائي چه يوه ورځ دده په دروازه کښي ابوسفيان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او د قريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهيب او بلال هم چه د مواليو له جملي څخه و د خليفه دليدو په انتظار کښي شريک و، خليفه اول خپل حضور ته صهيب او بلال وغوښتل او نور هماغسي منتظرپاتی شو، د ابوسفيان پزه له ډير قهره وپړسيده او په ډيرتاثر ئي وويل: داسي ورځ هم راورسيده چه مريان غوښتل کيږي او مونږ په دروازه کښي ولاړ پاتي کيږو.

د حضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي يا غير ارادي نه و هغه پدي ډيرښه پوهيده چه داکار د قريشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفيان څومره درنه روحي او نفسياتي اغيزه لري مګر اسلامي روحيه او ديني مقدسه غايه په ده حاکمه وه او ځان ئي اخلاقاً او ديانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسي وکړي.

د قرآن کريم په سورت قصص کښي د فرعون او هامان په مقابل کښي د ضعيفانو او ناتوانو خلکو د قوي کولو او د هغوی د خوارولو او ذليلولو بيان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ۶) همدغه اسلامي روحيه څرګندوي چه ترجمه ئي داده: غوښتل مو چه د ځمکي له ضعيفانو سره احسان وکړو او پيشوايان ئي وګرزوو، د ځمکي وارثان او صاحبان ئي کړو، فرعون وهامان او د دوی لښکر وته د ضعيفانو له لاسه هغه عذابونه وښيو چه دوی ترينه حذر کاوه.

دادی د خدای هغه قانون چه قرآن ئي بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخی سابقه لري.

حضرت عمر(رض) د اسلام دغه اساسي هدف ډيرښه تشخيص کړی و او د خپلي خط مشي اصلي مرام ئي باله.

يو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښي وليدل چه د قريشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړدي ځکه ئي په قهر وويل: (مَالِقومٍ يَستَاْ ثرُونَ عَلیٰ خُدّامِهم) يعنی نه ښايي چه يو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بيائي خدمتګاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښينول او دغه امتيازئي مردود وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې ئې دمکې عامل اوپه او سنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه ئې ترې وکړه چه دخپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وويل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وويل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وويل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وويل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ويلي: (اِنّ اللّهَ یَرفعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای ددې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر د غه پوښتنه د انکار دپاره نه وه د استفهام دپاره وه. او غوښتل ئې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به ئې صهیب او بلال له ابو سفیان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بله دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک د خلافت دپاره مناسب وي او د شورې په غړو کښې درته کوم یو ډیر ورمعلومیږي.
ده وويل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولیٰ اَبِی حُذَیفَة حَیاً لَوَلّیتُهُ) که سالم د ابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به ورګمارلی و. د شورې غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایې حق ئې ورکړی نه و مګر په شورې کښې ئې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده ئې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته ئې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته ئې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله دا اعتراض په ډول وويل: زه په ډیرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر د هغه معاش ډیر او زما لږ دی. حضرت عمر وويل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډیر ګران وا و پلار ئې هم ستا له پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډیرو عظیمو فتوحاتو له برکته ډیروشتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډې شي په اخلاقو کښې ئې بدلون راځي او روحاني تعلقات ئې کمیږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونې شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه ئې د سبا ورځې دپاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیرخرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازارسړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې ئې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې وسیلې په حیث مسلک له سیاست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بیه یې سیاسي کامیابي لویه ناکامي ګڼله. دی په دې پوهیده چه دیني جذبه په خلکو کښې ضعیفه شویده او اکثر اشخاص د دغه چا ملګري کیږي چه ددوی ضمیرونه په پیسو رانیسي یائې اقلاً په وعدو وخوشحالوي مګر ده دا کارنه کاوه او سمه لاره ئې نه پرېښوده هیچا ته ئې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه ئې څوک په طمع کښې ساتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چه ده ته دده وړور عقیل په ډیر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي ئې غوڅه شي نوده امام حسن ته وویل: زمابرخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوي جامې اونوې پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
د سیاست تقاضاهمدغه وه چه وروړ له وروړ نه په دغه ډول بیل کړي مګر دیانت اومسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پیسې د سیاسي مصلحت دپاره ولګوي.
حضرت علی به ویل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه ګناه پرې بریالی ـ شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجایزه طریقه اووسیله ئې غلبه حاصلوله.
یومصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سیاسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه ګانو په لاره مستقیم لاړشي او هیڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اودیني احساسات بایللي وچه دهغوی په زمانه کښې ئې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پیدا شي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود اونتیجه ئې دا شوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بیخي فاسده شوه.
درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفې والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بیتوته کنځلې وکړي اوفحش وو ایي که چا به لدې خبرې انکار کاوه نو په ډیرې بې رحمۍ به وژل کیده حال دا چه قرآن په ډیرصراحت خپل پیروان له کنځلونه ډیرسخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).
زیاد ابن ابیه دکوفې والي هغه سړی وچه مورئې (سمیة) له ابوسفیان سره بې نکاح شپې تیرولې اورسمي میړه ئې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلارئې نه درلوده.
ده د دې دپاره چه نسب یې له معاویه سره ګډشي او دهغه وروړ وبلل شي په رسمي محفل کښې ئې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مورله رسمي اوقانوني میړه څخه ندی پیدا شوی او داد اخلاقي انحطاط ډیربرجسته مثال دی.
درسول الله (ص) ډیرګران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډیرو نژدو خپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقیقت ډیرښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې ئې دخپل سر په سودا په ډیرې ایمانداری، اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډیرسخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډیروزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.
د اسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدواوناوړه اعمالو یوطغیاني حالت و چه قهقرائې رجعت ورته ویلی شومګر دغو ټولو شوموحوادثوونکړی شوه چه د اسلام عمیق معنوي ناثیرات بیخي له مینځه یوسي اود اسلامي اخلاقوجرړې وباسي.
دغه معنوي اوظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپیره ډاګ کړ اوڅاروي ئې پکښې وڅرول مګرله خاورولاندې نیلي ریښې ئې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډیرښه بوټي وټوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبدالعزیز دحضرت عمربن خطاب ډیرښه پیروګڼلی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر ابن عبدالعزيز:

دخلافت دعهد وروستى ځلانده ستورى همدغه مبارک شخص دى چه اسلامى روحيه ئي په ډيرښه شان تمثيل کړه.
کله چه دده دخلافت په نامه دسلطنت واکي په لاس کښيږ ونيولې منبرته وخوت او داسې ئي وويل:
((...... زه په يوه داسې کارکښي له ازميښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تاسو هم دانتخاب له لارې دا کار ماته نه دى راسپارلى دغه دى ماخپل ځان خلع کړ او تاسو اختيار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغي خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاوياړو اې اميرالمومنينه !
وروسته تردې خليفه بيا خلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې يوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښايي چه هغه دخالق په معصيت کښيږ وي. که څوک دخداى اطاعت کوې اطاعت ئې واجب دى او که له خدايه غاړه غړوې په چاباندې داطاعت حق نه لرې. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخداى فرمان وړم که هروخت مې دخداى له امر سر وغړاوه نوبيازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمر ابن عبدالعزيز سمدلاسه دتيرو مظالمو په ردولو کښيږ اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدار په ميراث پريښى وه هغه ئې دمسلمانانو بيت المال ته مسترد کړه حتى چه هغه قيمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه وروايستله، کومې ځمکې چه يوځاى اوبل ځاى ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پريښودې يوازې يوکاريزئې چه په سويدا کښيږ په خپلو پيسو ويستلى وځانته وساته چه په کال کښيږ ئې يوسل اوپنځوس دينار کله لږ کم کله لږ زيات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله يعنى له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل اوټول عايدات ئې همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمر ابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمر ابن عبدالعزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئي څه قيمتي جواهر دتحفي په ډول ورکړى و عمر فاطمي ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دووخبروکښيږ هره يوه منې اوهغه داچه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره ياماته اجازه راکړه چه له تانه بېل واوسېږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه يوه کوټه کښيږ نشوياتي کيدى.
فاطمې وويل: يا اميرالمومنينه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئي هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه اوبل سره جمع شوې و اودبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بيا قايم شو.
کله چه عمر ابن عبدالعزيز وفات شو او يزيد ابن عبدالملک اميرالمومنين شونو خپلې خورفاطمي ته ئې وويل: ته کولى شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: مادعمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهرپه خپل اهل وعيال وويشل اوله بيت المال نه بيا شخصي ملکيت اوعين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځيني ممثلين چه حضرت محمد صلى الله عليه وسلم دخپل سيرت او عمل په وسيله په خپلو پيروانو کښيږ پيدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډير ګران و او ايمان يې پرې راوړى و په ورځني ژوند کښيږ ځانته په کوم شخصى امتيازنه وقايل اوله نورونه ئي څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم اوتربيت وچه اغيزه ئې دده په اصحابو او دهغوى په وسيله په تابعينو او تبع تابعينو کښيږ ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسوکښيږ ئې داسې لوى معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حيثيت او ماهيت لرې.
دااغيزه کله لږ او کله ډيره داسلام په نخبه اشخاصو کښيږ دکامل انسانيت مظهر بللى شوچه ځيني نور مثالونه ئې دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو عبیده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو عبیده ډیر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لا څلوېښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه د مخه دی.

رسول الله(ص) دی په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئي ورکړي ؤ.

دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) د ده په ځای خالدبن ولید مقرر کړاو ده ته ئي ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت اوزیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته د هغه اطاعت کوه او له امرنه ئي سرمه غړوه.

ابو عبیده چه د نبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډیري خوښۍ ئي د غه امر ومانه او د خالد لاس لاندې د خدای د پاره جنګیده ، حسد اوقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب او نفس وشیطان مغلوب و ، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډیره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابو عبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئي داؤ:

((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).

ابو عبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی د خه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئي په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر یوتن یم او ځان راباندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډیر خوښ یم چه دوی سره د خدای امر او قضاته منتظر اوسم ، امید دی چه امیر المومنین ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډیر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابو عبیده د غه ثبات او په د غسې حال کښې د خلیفه د امر له تعمیل نه معذرت غوښتل ډیر قوي ایمان او قضاوقدر ته کامل تسلیم غواړي کیدی شي چه ډیر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویریږي له وبا څخه وویریږي او د دولت د مشر د غه راز له لوړینې ډک امر په ډیره بیړه ومني او شکرونه ئي اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام د غه مشهور فاتح چه هیڅکله ئي شکست نه و خوړلی او د جنګ په چارو کښې د عزم و تدبیر او ډیر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر و قوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئي ابو عبیده بن جراح د لښکرو مشرو ټاکه نوبیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابو عبیده له قیادت لاندې د دین د اعتلاد پاره هماغسې جنګیده او د مقام و منزلت د غه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.

د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښې ئي په برخه شوي و اوده ته ئي د یوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې د نورو هم نصیب شوی وي مګر د نفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښې د غه اخلاقي بریالیتوب ډیر نادر او نایابه دی.

امام ابو حنیفه:

د اسلامی اخلاقو په لړکښې د صداقت اوراستکاری ، د تقوی او پرهیزګاری یو ښه مثال د د غه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده د خپل معیشت د تامین د پاره د تجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریک و ، یو ځل امام ابوحنیفه یوڅه کالي دپلورلو د پاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئي وکړچه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچائي چه خرڅوي باید اول ورته دعیب یادونه وکړي او بیائي پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر دعیب بیانول ئي هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش، زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئي امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دي له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هیرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئي وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئي له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئي صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئي درلود له ده سره دوه ډوله چینې وې چه یو ډول ئي څلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئي په دکان کښې ناست و ، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چینه ئي په څلورسوه واخیسته اولاړه مګر په لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئي ترې وکړه چه چینه دي په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل ددې چینې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښارکښې په پنځه سوه خرڅیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئي بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئي بیرته ورکړې او خپل وراره ئي ډیر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابو بلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادوني وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفداری په تورله څوتنو خوارجو سره بندي شو ، بندیوان ددغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئي ډیرخوند ورکاوه څکه ئي اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئي د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډیره بیړه ئي ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابوبلال چه دبندیوان د احسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سبا ته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئي ده ته ډیرګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئي په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم او تیرې مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نو مدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کیږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق او ظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلویښتو تنو دوه زره تنوته ماتې ورکړه او ابن زیاد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډیر زیات وراټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شو یعنې لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډیر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شو چه دمازدیګر لمونځ قضا کیږي ځکه ئې پیشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړواوپس له لمانځه بیاپیل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې یا ډیره چالاکي وکړه یاد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرینښود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قیام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهیدان شوه او په دغه ډول ځلورزه لښکر په ځلویښتو تنو بریالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحوکښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسیاست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبیده اوخالد ممتاز شخصیتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسایلو کښې ئې خپلو پیروانوته دصداقت او ایماندارۍ درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئې علي اوحسین ابراهیمي قربانۍ ته تیارکړه او دابوبلال دکارنامو په شان ډیرې حیرانوونکې کارنامې ئې تاریخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نیکان او صالحان به پریږدو ګنهګاران به ئې وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربیې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنیو مسلمانانو کښې هم ځینې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شویدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمیر اووجدان په حکم ښکاره کړیده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه. په دغه جمله کښې دماعزابن مالک قصه ډیره مشهوره ده. بریده روایت کوي چه ماعزابن مالک رسول الله (ص) ته راغی اووئې ویل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمایل: لاړشه! له خدایه بخښنه وغواړه او تایب شه! ماعزولاړ اولږه شیبه وروسته بیا راغی اوهماغه څه ئې بیاوویل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پیداکړه ترڅو چه څلورم ځل ماعزبیا راغی او د (تطهیر) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته داخل وفرمایل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعزوویل له زناڅخه پیغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خوبه نه وي، ورته وویل شوه نه مجنون نه دی بیائې تپوس وکړ آیا شراب ئې څښلي دي؟ یوتن ورنږدې شو او ویې ویل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعزبیا په زنا اقرار وکړنو رسول الله صلی الله علیه وسلم د رجم حدپرې جاري کړاو دماعزژوند ختم شو.

دوه یادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمایل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تایب شوچه که توبه ئې په ټول امت تقسیم شي ګنجایش لري، تردې وروسته یوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پیغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصیه وکړه، هغې وویل ماهم دماعزپه شان ردوئې زه له زناڅخه حامله شوې یم.

رسول الله (ص) ورته وویل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئې دانصارویوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی اودحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمایل اوس ئې نه رجم کووچه اولادئې صغیر پاتې کیږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه یوتن پاڅیده اودطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخیست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وینو ووینځله.

ماعزابن مالک اودغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه اوپخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.

هغه باطني شعور چه اسلام اوایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.

داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلومیږي. اسلام، اخلاق اوتصوف یوله بله معنوي تړون لري اویوبحث بل ته منتهی کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کسان چه دین ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ایجاباتو اوضرورتونو مولودئي ګڼي وايي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لرې کیږي اوتخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړیږي او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف د اسلام ددین منحرف اومحذر شوی شکل دی.
ځیني وائي تصوف د سامي دین یعني اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړي او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه د تصوف منشا نوي افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځیني کسان د تصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځیني ئي له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئي له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي اوصحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په سیرت کښې ئي د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد اوریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترینه انکارنشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئي له جهادونو څخه عاجز کړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئي کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئي ځیني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورځه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو اومذاهبو رنګ ئي واخیست او مسیحي رهبانیت ته نژدې شو مګر بیا هم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص اوتمیز کیدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډیرو صالحو اومصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئي وروزل چه د علم ومعنی او د روحانیت سطحه ئي ډیره اوچته کړه او د اسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې اومرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول اوحج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا ددین ظاهري شکل اوصورت دی چه د اسلام ارکان بلل کیږي.
ایمان چه ددین روح ئي بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو د قیامت په ورځ اود خدای له لورې د خیر او شر په قدرباور لرل دي.
احسان چه ددین حقیقت ئي ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه او هرحال کښې ئي حاضراوناظروګڼي چه مراقبة الله هم ورته وایي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئي له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دادی:
(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عندَرَسُول الله (ص) ذَاتَ یَومٍ اذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُبَیَاضِ الثِّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشَّعرِ لَایُرَیٰ عَلَیه اَثَرُ السَّفَرِوَلَایَعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌحَتیٰ جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلیٰ رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَّیهِ عَلیٰ فَخذَیهِ وَقَالَ: یَامُحَمَّدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلام فَقَالَ رَسُولُ الله الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا اِلهَ اِلا الله وَاَنّ مُحَمَّدَ رَّسُولُ الله وَتُقِیمَ الصَّلوٰةَ وَ تُؤتِی الزَّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحجّ البَیتَ اِن اِستَطَعتَ اِلیه سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجِبنَالَهُ یَسالُهُ وَیُصَدِّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِرِ وَتُ، مِنَ بِالقَدرِخَیرِهِ وَشَرِهِ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قالَ: صَدَقتَ !
قالَ: فَاخبِرنِی عَنِ الاحسَانِ؟
قالَ: ان تَعبُدَ اللهَ کَانَکَ تَراهُ فَاِن لم تَکُن تَرَاهُ فَانَهُ یَرَاکَ.
قالَ: فَاخبِرنِی عَنِ السَاعَةِ؟
قالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاعلَمَ مِنَ السَائِلِ.
قالَ: اخبِرنِی عَن اَمَارَاتِهَا؟
قالَ: ان تَلِدَ الامَةُ رَبَتِهَا وَاَن تَرَی الحُفَاةَ العرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَاءِ یَتَطاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمَ اَنطلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاً ثُم
قالَ: یَاعُمَرَ ! اَتَدرِی مِنَ السَایِلِ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قالَ: انَهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِمُکُم دِینَکُم !

یعني مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډیرې سپینې وې ویښتان ئې ډیر تور و د سفر ګرد او اثرېې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبر ته مخامخ کیناست زنګونه ئې د هغه په زنګونولګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښیښودل او ویې ویل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دي چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُاَن لا الهَ الا اللهَ وَاَنَ مُحَمَداً رَسُولُ الله او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې.
هغه وویل: صدقت رښتیا دې وویل.
مونږ تعجب وکړچه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دادی چه الله او د هغه په ملایکو، پیغمبرانو او د آخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن اوسې.
هغه صدقت وویل.
بیائې وویل: له احسانه می خبرکړه.
رسول الله (ص) وفرمایل احسان دادی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خو دې وینې. هغه وویل: له قیامته می خبرکړه.
پیغمبروویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.
هغه وویل: د قیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله بادار ه وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړاوله یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! پوهیدې چه سایل څوک و؟
ما وویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړي.
له دې حدیث څخه صوفیانو دا مفهوم واخیست چه جبریل علیه السلام د دین تعلیم د اسلام ایمان او احسان په بیانولو مونږ ته راکړاو دغه درې درجې یا مرحلې ئې راپه ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسیدلی وي هغه به ارومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قایلیدلی شو.

د اسلام او ایمان فرق په قرآن کریم کښې هم په واضح ډول وینو په سورت حجرات کښې دا آیت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آیت ۱۴). وویل د عربو بادیه نشینانو مونږ ایمان راوړی وو ایه ! (ورته) تاسو ایمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه ایښې ده مسلمان شوی ئې خو ایمان موزړونو ته نه دی ننوتی.
د دین له دغو درو درجو نه صافیانو درې شیه استخراج کړه: شریعت، طریقت، حقیقت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت دظواهرو د اصلاح دپاره، طریقت دضمایرو داصلاح دپاره او حقیقت د سرایرو داصلاح دپاره.
لومړنۍ اصلاح په توبه، په تقوی اوپه استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانیت غواړي، د سرایرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی.
علم هم دصوفیانو په نظرکښې په دوو ډولو دی: یو د وراثت علم بل د دراست علم.
تدریسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعلیم له استاذ څخه یعنې دځان غوندې انسان نه زده کیږي.
علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسیلې او واسطې دخدای له لوري دعبادت او ذکر و فکر له لارې دچا په نصیب شي.
دوراثت علم صوفیانو له دې نبوي حدیث څخه رایستلی دی:
(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالَم یَعلَم) په دې حدیث کښې ویل شویدی څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په میراث دهغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وایي چه ذکریې په دې آیت کښې شویدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آیت ۶۵) دا علم دخضرعلیه السلام په برخه وچه موسی علیه السلام ته نه و ورکړشوی یعنی موسی علیه السلام ته دشریعت ظاهري علم حاصل و او خضرد باطني علم لرونکی و چه قصه ئې په قرآن مجید کښې راغلې ده.
صوفیان وایي: جبریل اول ځل شریعت راووړ چه دټولو دپاره دی کله چه شریعت تقرر وموند نو بیائې حقیقت دخواصو دپاره نازل کړ چه ددین اعلی مرتبه ده. وایي چه د حقیقت تعلیم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته وشو چه پیغمبر ته ډیر نژدې و او له کوچنیتوب څخه ئې درسول الله (ص) تربیت حاصل کړی و.
درسول الله (ص) په اصحابو کښې یو شمیر داسې کسان وچه اهل سرګڼل کیده لکه حذیفه یماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. دتصوف مختلفې طریقې چه نن رایجې دي سلسله ئې بالاخر حضرت علی کرم الله وجهه ته رسیږي او سرحلقه دی ګڼل کیږي. اصحاب صفه یعنی هغه اصحاب چه له دنیا سره ئې علایق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، دتصوف دلومړی مدرسې بنیاد دوی کیښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوی دحال مراقب و، په دغه جمله کښې ځینې اهل سر هم شامل و.
داهل سرله جملې څخه حذیفة یماني زیات معروف و اوپخپله له ده څخه روایت شویدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وویل:
اې حذیفة ! ماته ووایه چه په ماکښې څه نفاق شته اوکه نه؟ دی وایي ماورته وویل: اې امیرالمومنینه ! په تاکښې څه نفاق نشته.
بله داچه کوم وخت داآیت دعبیدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آیت ۸۴) اوپه منافقانو باندې دجنازې دلمانځه اداکول منع شوه، نوحضرت عمربه د ډیر احتیاط له مخې دمجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او ترڅو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلي و او په همدغه وجه په صاحب السرملقب و.
وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حیث پیژندل شویدی دغه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه اوپه بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلې هغه وویل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبرو خاص کړی یم نورو به له رسول الله (ص) څخه دخیرپوښتنه کوله اومابه دشر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شر ونه پیژندل شي خیرنه پیژندل کیږي. تصوف او دحقیقت پوهه همدغه دسرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق:

دصوفیانو فهم اونظر په قرآنی آیتونو اونبوي احادیثو کښې دوه جنبې وینې یوه شرعي جنبه بله دحقیقت جنبه چه یو ته تشریع اوبلی ته تحقیق وایي. دوی وایي کله قرآن او سنت یو ځای شریعت بیانوی اوبل ځای حقیقت یا بالعکس.

کله قرآن تشریعی جنبه ښیي او سنت ئې تحقیقی جنبه توضیح کوي یا سنت تشریعی جنبه او قرآن تحقیقی جنبه بیانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شویدي رسول الله (ص) ئې په توضیح او بیان ماموردی:

(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آیت۴۴) دقرآن داآیت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیت ۳۲) یعني پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشریعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله (ص) داقول: (لَن يَدخُلَ اَحَدُكُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).

یعني ستاسو هیڅ یو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقیقی جنبه څرګندوي چه دشریعت لاربنودنه هغه او دحقیقت داده.

همدارنګه داآیت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آیت ۳۰) تحقیقی خوالري او داحدیث: (اِذاهَمّ اَحَدُكُم بِحَسَنَةٍ كُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشریع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقید کاندي او کله قرآن سنت مقید کوي. انسان باید دوه سترګې ولري یوه دشریعت دپاره بله دحقیقت دپاره. دآیت او حدیث ترمینځ معارضه هم په دغه صورت له مینځه ځي او څه اشکال نه پاتي کیږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.

دقرآن تحقیقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طریقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسلیم، زهد، صبر، ایثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولیاء صالحین، صدیقین او داسي نورټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آیت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آیت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی' الله سره مقاطعه په ډیر وضاحت اعلاموي او ویلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخیستل شوی او ددین له یوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدین ابن عربي وائي د رجال الله کاردی. په رښتیا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډیر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندي نه وي.

عبدالقادر جیلانی دقادریه طریقې خاوند وایي ترڅو سړی داعقیده پیدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شیان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانیونو کښې نه حسابیږي.

سړی باید له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسو نه ګوښې شي او غیر له خدایه بل وجود ته قایل نشي. ځنګه چه داصناموا و موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نورمفاهیم هم دصوفیانو په ذهن کښې بل شان دي.

دتوحید دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددري مرحلو په اعتبار په دې ډول تغیر موندلی دی.

۱- بې خدایه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)

۲- بې خدایه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)

۳- بې خدایه بل موجود نشته. (په دریمه مرحله کښې)

کوم تفسیر چه صوفیانو په کتاب الله او نبوي احادیثو کښې کړیدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شویدی.

ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احادیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دینه علاوه نور مفاهیم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.

په یوه حدیث کښې راغلي دي چه آیتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو یا اویا بطنو پورې. دایت ظاهر، عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.

باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې یوکیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانونه ئي پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:
(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ اِلّا فِی قُشُورِهِ کَمَالَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرِّ اِلّافِی قِشرِهِ)
څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس اودانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي داسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:
ما ز قرآن مغز را برداشتيم پوست را با ديگران بگذاشتيم

په شريعت باندې ډيرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دځان دپاره دپيروی وړګني يوازې دفرايضو اداکول اوله محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډير لږ څه قناعت لري دنفس و هوی متابعت پريږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسویٰ الله نه پاک ساتي.
وايی چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفی (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک ځلور سجدې په ځلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟
شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شواو لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک ځلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستاپه مذهب خوپه ځلويښتو پسونو يوپسه دی او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبةآيت ۱۱۱).
دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي داسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، اوحنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی دعلم کلام علما دي. داحسان مجتهدين صوفيان اومشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري دشريعت په حکم ئې روژه ماتيږي. که غيبت وکړي نو دطريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو دحقيقت له مخې ئې روژه فاسد ه شوه.
يو فقيه په اسلامي احکاموکښې ظاهرته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شروع ظاهرته ګوري، صوفي له ظاهرنه هغه خوا حقيقت په نظرکښې نيسي اوحال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به دکال په آخرکښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي اوپه دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر دآخرت ضرر ئې ددنيا له ګټې څخه زيات دی.
په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر ديانتاًجايز نه دي، دفقيه اوصوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يو فقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلوله ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي اودخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد ،جنس جايدادونه ئې لرل اويوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګرداسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي اومعمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعنې دسرو اوسپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله اوپه دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلورزرو درهمونه لږ مال نفقه ده او ترديږ زيات په کنز کښې حسابيږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئي ټول د خدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئي په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کورکښې د کال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان د زمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبري او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځيني په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځيني په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائي په اسلام شکمن شوي او يو نيم ئي لا د کفر او الحاد په تورپه مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي د صوفيانو ډير شديد مخالفين دي.

امام فخر رازي د صوفيانو ځينو فرقو ته بدوائی. مګر اصحاب حقيقت د لوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځيني نور لکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماً نبه ګڼي او په ډير نبه نظر ورته ګوري ځينو خبرو ته ئي نبه تاويلونه پيدا کوي او معذورئي بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائي ډير صوفيان غوليدلي او لاره ئي ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډير دي.

ابو نصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کيږي بيا هغه غلطی ښيي چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنی کښې غلطيدل. ځيني لار ورکي صوفيان داسي پوه شويدي چه ترڅو د خدای او د بنده ترمينځ د عبودبت او بندګی رابطه قايمه وي عبد او بنده ورته ويل کيږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کيږي او عبوديت له مينځه ځی.

۲- بله لار ورکي فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئي مريدان او پيروان دي له انبياو نه خدای ته نژدي او وړاندی بولي.

۳- حلوليه فرقه پدي عقيده ده چه الله تعالی ځيني اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي د هغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام و منزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او اناالحق ئي ويلی دی.

۴- ځيني د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيارنه قايليږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غير اختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګارنه ښکاري.

۵- اباحيه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئي ټول کړی او حرام ئي هم حلال ګرزولی دی. دوی وائي خدای زمونږ عمل ته هيڅ احتياج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګاني او غلطی په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ويلی.

مذهبونه په اصل کښې يو راز وي او په تطبيق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو دفارسي مزدکی مذهب څخه اباحيت د نصرانيت څخه حلوليت، د هندي مذهب څخه د بشريت فنا، د اسلامي تصوف په وروستيو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شيعي او سني تصوف هم خپلي نيلي او ريښي يو له بله سره وتړلي.

وائي بايزيد بسطامي (ابو يزيد طيفوربن عيسی بسطامي چه پلار ئي زردشتي او نيکه ئي مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقيدې له تاثير لاندې راغلي و. او حسين بن منصور حلاج د مسيحيت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ويل او د هغه وينا وه (لآ اِلٰهَ الا اَنَا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظم شانِی) ځيني صوفيان د شريعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظواهروته په اصلي ارزښت قايل ندي او داسې فکرکوي چه شرع حق ته درسيدو وسيله ده کله چه عارف حق او حقيقت ته ورسيږي نوبيا وسيلې ته څه حاجت نه پاتې کيږي.
مولانا جلال الدين بلخي هم دمثنوي په دريم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او ديوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسيږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران اوفراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ويلې او دخپل عجز اونياز او اشتياق اظهار ئې پکښې کړيدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسې وايي:

گفت معشوق اين اگر بهر من است | گاه وصل اين عمر ضايع کردن است
من به پيشت حاضر وتو نامه خوان | نيست باری اين نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشين | دفع کن دلالگان را بعد ازين
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد | نامه و دلاله بروی سرد شد

شيخ محمود شبستري هم د شرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتديانو دکمال وسيله گڼي او داسې وايي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار | قوانين شريعت را نگهدار

د صوفيانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډير سببونه لري چه يو مهم سبب ئې سياست او سياسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمينو اوصوفيانو اختلاف چه اوږد تاريخ لري دسياسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شديد شويدی او کله ضعيف شويدی.
تصوف په ابتدا يعني دحسن بصري په زمانه کښې ساده او بسيط وچه په لږ وخلکو پورې محدود گڼل کيده. وروسته ئې دآدابو او تعليماتو دايره پراخه شوه او عموميت ئې وموند.
داحرکت په دوهم او دريم هجري قرن کښې دزهد په نامه پيژندل کيده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې دکشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او د اديانو داتحاد بڼه پيدا کړه.

دصوفيانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اووه مقامه دي او په دې ډول دي:
توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښې صوفي ته يو نفسي حالت او باطني تاثير پيدا کيږي چه (حال) ورته وايي او مجموعاً (احوال) بلل کيږي.
احوال لس دي او هغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجا حال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدې حال، ديقين حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختيار او ارادې لاندې دي. مگر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو او د نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختيار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لورې دسالک زړه ته نازليږي.
دتصوف طريقې مختلفې او متعددې دي چه ضيا الدين ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنی مشترک څيزونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاهده په لغت کښې د محاربې په معنی ده او په شرع کښې د خدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر د صوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کیږي. د خدای په لار کښې مجاهده خدای ته د رسیدو ډیره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده د لارې او طریقې په معنی چه د طریقت قرآني اساس ئې بللې شو. له نفس سره مجاهده ډیرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې د مرید د پاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر د هر مریض د پاره د هغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.

د تصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقې چه زیات عمومیت لري دا دي.

۱-قادریه:

دا طریقه چه د جنید د مکتب له اغیزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبدالقادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږیدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.

په شرعي علوموکښې د تبحر خاوند و او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.

فقهي فتوی به ئې د امام شافعی او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډیر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئې دا دي:

دده له مور څخه حکایت شوی چه د روژې په میاشت کښې به دده د ورځې د مورتی نه روده، یوه ورځ چه د خلکو د پاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نو د عبدالقادر د مورنه تپوس وشو هغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډیر عظیم نور ولید چه یوصورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:

اې عبدالقادره ! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه ! لعینه ! لدې وینا سره هغه نور په تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:

ما په دغه ډول اویا تنه د طریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تا نجات وموند. چا له ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟

شیخ عبدالقادر وویل د حرامو په حلالولو.

وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډیر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبدالقادر د قضاوقدر په باب خبرې کولې یو مارله چت څخه راولوېد او ټول و تښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تیر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودریده څه غږترینه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه د باندې و، یوهم پوه نشو چه څه ئې وویل ، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې د غږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ما ډیر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چاکښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدردی په حرکت راولي او بس.

د شیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.

نهه خلویښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئې دده لار ښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.

ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه اوناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابرو ته هیڅکله نه پاځیده اونه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲-رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجري کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډیر زیات و او په حیواناتو هم ډیر زهیروحتی چه کله به ئې د جامو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیښکه پیښو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیښکه به ئې له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیښو به پا څیدلی وه نو بیرته به ئې په جامو پورې وګنډله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي دمصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ٥٩٦ هجری کښې زیږیدلی دا احمدیه طریقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ.او دتعلیماتو اساسي ټکي ئې دادي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګونډیو ته به ضررنه رسوئ، دبدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو اوضعیفانو به مهرباني کوئ.

٤- دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په ٦٧٦ هجری کښې د ٤٣ کالو په عمر وفات شویدی طریقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود، شریعت ئې اصل او طریقت ئې فرع ګاڼه، دټولو خلکو مینه ئې دکمال ضروري شرط او دمرید راس المال شمیره.

٥- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الاکبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسی زعیم (٦٣٨هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګاڼه چه هغه دمحبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبی. په دي طریقه کښې پیرخپل مرید ته امرکوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلي سترګي پټي کړه. اول دري ځله پیرلا اله الا الله وایي او مریدئی اوري بیائې مرید وایي او پیرورته غوږنیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (اِنّ الذینَ یُبَایعُونَکَ) تر (اَجراًعَظِیماً) پورې. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) ورپسي سل ځله دا درود وایي:
(اَللّهُمَ صَلِی وَسَلِم وبَارِک علیٰ سَیدِنَا مُحَمَدِ النَبِی الأُمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ اَلف اَلف کَرَةٍ)

٦- شاذلیه:

ددي طریقي مؤسس او باني ابومدیان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رایجه کړه ځکه ئې شاذلیه بولي. علی شاذلی په ٥٩٣ هجري کښې زیږیدلی او په ٦٥٦ هجري کښې وفات شویدی.
دا طریقه د علم په طلب او ډیر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډیرښت نلري.

٧- مولویه:

دمولانا جلال الدین رومي طریقه ده چه په ٦٧٢ هجري کښې په قونیه کښې مدفون شو. ده رقص او موسیقي د ذکر په طریقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- نقشبندیه:

شیخ بهاؤالدین محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طریقې پیشوا دی. دی بخارا ته نژدې په یوه قریه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زیږیدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شویدی. نقشبندیه طریقه هم لکه شاذلیه سهله او اسانه طریقه ده چه په مرید باندې ډیرې سختۍ نه راولي.

۹- چشتیه:

موسس ئې معین الدین چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړی مدرسه:

یعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ایښودل شویدی.

ددې مدرسې ممیزات دادي:

دخدای عبادت، د دنیا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، د صالحوا سلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه گوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) دځینو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې د خدای له خوف سره د خپل حیات په هنداره کښې منعکس کړیدی.

رابعة العدویة:

چه په (۱۳۵ یا ۱۸۰ یا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شویده زهد ئې د خدای په محبت بنا دی څکه ئې ویل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدْتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِیم وَمُحَبَةً فِیکَ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې د جنت لپاره. بلکه زه ستا د مکرم مخ (رضا) د پاره او ستا د محبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له وینا ؤ څخه یوه دا هم ده چه ویل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه د تصوف د بنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشریح او تحلیل کښې وايي:

انسان له نورو حیواناتو نه په ادارک بیلیږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:

یو د علومو او معارف ادارک د یقین، گمان، شک، او وهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض او بسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه او س د عقلي حیات او شعوري حیات په نامه یادیږي.

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتیجه په لاس راځي چه د صوفیانو طریقه په وجداني حیات او د نفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پیدا کوي او له عقلی حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجید هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبیرنشي کولی.

صوفیان وايي انسان دوه ولادته لري یو ولادت ئې هغه دی چه د مور له گیډې څخه دنیا ته راځي او (ثاني ولادت) دیوه نوي معنوي خلق په پیدا کولو صورت مومي یعنې د ژوند د طریقې او سلوک بدلون د تصوف په اصطلاح (ولادت) ثاني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبي غږ ترغوږه شو: ابراهيمه اياته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغو آوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوځوئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب او کار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تيرکړي.

سفيان ثوري:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ او شړل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنياته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقيده وچه ډېر وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډير زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله ويناوڅخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعني امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موو ليد چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کيږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي او خوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيداکولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کارکښې نقصان پيښيږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته ووېل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ٦۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډير ټينګ و اودشريعت له احکامو ئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شوځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغدادته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترينه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی وا و هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترينه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نو مسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پريښود او دغه تورئې بې حقيقته وګاڼه.

ابو القاسم جنيد:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زيږيدلی دی.
دی له ډيرو لويو صوفيانو څخه و او دکتاب الله او سنت ډير ټينګ پيرو و چه په تصوف ئې هيڅ راز طعن نه دی ويل شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنی کښې غلط شویدي دی پرې ډیربنه پوهیدلی دی او ډیره ښه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسوی الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطورلاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲٤۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیح کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹٤۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلٰی صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندي هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:
وتحسب انک جرم صغیر وفیک انطوی العالم الاکبر
وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کیږي چه د ده په نفس کښې دي. د لته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کیږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِي الجِهَةِ غَیرَ الله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.
په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعلیماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغیزه لیدلی شو مګر بیا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حدیث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَی عَبدِی بِشَئٍ اَحَبَّ اِلَیَّ مِن اَدَآ مَا فَرَضتُ عَلَیهِ وَلَایَزَالُ عَبدِی یَتَقَرَّبُ اِلَیَّ بِاالنَوَافِلِ حَتی اُحِبُّهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَیَداً وَمُؤَیِّداً) د اتحاد او حلول صحیح تفسیر د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وایي.
هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندي د احاطې قابلیت وموندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نیسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه خدای یې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بایزید بسطامي دهند وانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسین بن منصور حلاج د مسیحت د حلول د عقیدې له اغیزې لاندې راغلی و.
بایزید بسطامی (ابویزید طیفوربن عیسیٰ بسطامي) په یوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳٤ هجری) کښې مړشوی دی چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډیر اقوال منسوب دي چه د صوفیانو په اصطلاح (شطحات) بلل کیږي. (لااله الا انا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اعظَمَ شَانِی).
ابومغیث حسین بن منصور حلاج په ۲٤٤ هه په فارس کښې زیږیدلی او په عراق کښې لوی شویدی. مشایخ دده په باب اختلاف لري، ډیرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډیر مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تیاره دي، د اناالحق ویناده ته منسوبه ده، ځینې کسان ئې له دغي وینا سره بیاهم د اولیاؤ او شهداؤ په ډله کښې شمیري.
غزالي دده یو شمیر اقوال راغونډکړیدي او دی ئې د سلفو او د اهل ستنو له عقیدې نه مخالف ګڼلی دی.
د خلیفه مقتدر په عصر کښې چه دده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو یو هیئت تشکیل شو د هیئت ځینو غړو دده د تکفیر په فتوی کښې خپل تردد ځرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او یقیني فتوی صادرول ئې مشکل کاروګاڼه.
وایي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:
۱-دده تعلق له قرمطیانو سره.
۲-انا الحق ویل.
۳-دده په الوهیت باندې دده د پیروانو عقیده.
٤-د حج په باب دده مخالف نظر.
وایي حلاج د بیت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
دده له وژل کیدو نه نهه کاله وروسته قرمطیانو په مکه حمله ویوړه او حجر الاسود ئې ترینه په اختطاف ویووړ. حلاج په کیمیا او تصوف کښې د تالیفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمایل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی وچه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدایي حد ته ئې رسولی و او دده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غیب کشفولی شي او په یوه وخت کښې ځان څوځایه ځرګندولی شي.
ده د فارسیت سیاسي غایه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شیعه ګانو جمعیت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدین ابن عربي او دهغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه دمخه د ادیانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعیم ابو حامد محمدبن محمد غزالی په (٤٥۰ هه) کښې زیږیدلی په طوس او نیشاپور کښې ئې خپل تعلیم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظامیه مدرسه کښې د مدرس په حیث ومنل شو.
دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې وا و ډیر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
څلور کاله ئې په دغه ډول تیرکړه. او د ٤۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسی حالت ورته پیښ شو چه ژبه ئې کلې شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې د نفس په تزکیه تیر کړه او د خدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه د حج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډیر څه کشف شوه. دی وایي د تصوف لومړی شرط له ماسویٰ الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا د خدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه د موجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک د غه اطلاع د حواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه د حس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کیږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پېژند ګلوي ورپورې تړلې ده.

په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پیژندل کیږي په ذوق ئې پیژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسیږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې د غیب لیدو ته پیدا کیږي او دغه ادراک د عقل د پاره میسر ندی.

همدغه ادراک دی چه د کشف او معرفت په نامه یادیږي او له عقله ماورا دی.

دغزالي په نظر ښتیني خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. د جذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترینه زایلیږي د غیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه د معرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترینه په قلب او روح یانفس تعبیر کوي.

دعلم په باب وايي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.

تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلیږي او الهامي علم د قلب په تصفیه او د نفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کیږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او د خدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه د فنافی الله مرتبې ته ورسیږي.

دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.

سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړ ویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته د تجربې او مشاهدې له مخی معلومیږي چه له پخوانه اوړد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه دریږي مګر نظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومیږي مګر هندسي دلایل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.

دغه ډول حکمونه چه د حس حاکم ئې کوي د عقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه د حس دغه حال دی د عقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه د عقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.

تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهیږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په ویښه د عقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائي په تاسې یو بل حالت راشي چه دغه ویښتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم یو خوب او خیال و.

صوفیان فکر کوي بلکه یقین لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غایب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومیږي.

ښایي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه ویښتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمایي: (النَاسُ نیام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ویده دي کله چه مړه شي نو راویښیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منكر دي اوپه ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجوددی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا كيږي.

طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مگر له بعث او حسابه منكردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.

نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.

الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل كړيده.

غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه كښې بحث او مناقشه كوي.

په طبيعی فلسفه كښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو كښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل كتاب (تهافت الفلاسفه) كښې بيان كړي دي. په همدغه كتاب كښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردكړيدي. كله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع كوي.

باطنيه فرقه دفاطمي شيعه گانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردكښې پنځه كتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليكل چه له ډير دقت نه ئي پكښې كاراخيستی دی او ډير موفق دی.

يو امريكائی عالم (پروفيسرماكدونالد) په خپل كتاب (تطور الفقه الاسلامی) كښې وايي: غزالي تر اوسه څنگه چه ښائي هغسي چاندی پيژندلی.

دقاهرې په جامعه كښې دتصوف استاذ (دوكتورمحمد مصطفى حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت كښې جلال او قوت په مذهب كښې عمق اودقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئي استيلاوكړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.

هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ واو د زنديقتوب په نظر ورته كتل كيده يعنی له كتاب الله اونبوي سنتو څخه مخالف بلل كيده اودشيعه گانو، اسماعيليانو اوباطنيه ؤعقايد پكښې راگډشوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبانبه، دخلكو ښه نظرئي ورته جلب كړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.

ده وكړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات وركړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستی مرحله د وجدة الوجودمرحله ده. په دې مرحله كښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود كښې محوه كيږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځكه دتوحيد دكلمې معنی هم تغييركوي يعنی لا موجودالا الله د لااله الا الله معنی ده.

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود كسبوي.

دمادي وجود، د ادراک په قوي پورې تړلی دی كه ادراک نه وي دموجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي ددوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي كښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي كښې دی او هرشی له ده څخه دي.

ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد كښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحكماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنگونو په باب وايي د رنگونو وجود په رڼا پورې تړلی دی كه رڼا وركه شی درنگونو موجوديت له مينځه ځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه د محسوساتو وجود دحسي ادراک د وجود اغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین اوعلم حق الیقین ئې بولي.
علم یقین داسي مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووینی نوعلم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیدا شی.
همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددي بیت په نسبت اوکیفیت اونوروخصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق الیقین علم ویل کیږي.
په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پیدا شي، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندي علم لرل دري مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي اودریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. دتقوی په باب وایي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصوتقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې اوخاص الخاص صدق په احوالوکښې دی.
ایمان هم دري ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان يې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
دمقلدمؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسي زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې داسلام ددیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفیانو ده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی اوپه خاتم الاولیا هم شهرت لري.
دبحث اوتحقیق خاوندان وایي: ددې مدرسي له برکته داسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه اوتصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا، آسیا اوافریقا کښې ئې دصوفیانو طریقې خپرې کړې.
ددې مدرسي پیروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته یو حقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشاهم یوحقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسیدوهڅه ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن اودشریعت روح دی.
دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احادیثوکښې ظاهر اوباطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیرڅخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.
شعراني په دغه موردکښې وایي: تصوف په شرعي احکامو باندي دعمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی اوچاچه دشرعي احکامو له علم سره یوګڼلی دواړه حق په جانب دي اومثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني اوبیان څوک مستقل علم بولي اوڅوک ئې دنحوي دعلم جز بولي.
ابن عربي وایي: دکتاب الله اوسنتو تفسیرچه متصوفین ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آیت اوحدیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نورمفاهیم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصیب کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه نبوي حدیث شریف کښې هم راغلي دي چه هرآیت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو اویا بطنو پورې. په دغه اساس یو ولي او صوفي هیڅکله نوی شریعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقیقت کښې یو شی ګڼي چه هغه د الله تعالی حق وجود دی یعني الهي حقیقت ئې حقیقي وجود او عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګڼي.
د ابن عربي د وحدة الوجود نظریه د اهل کلام له ډیرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پریښودو مجبور کړ چه لومړی مصر ته لاړه او بیا له یوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقیقت بنا کړ چه د ده د تعلیماتو محور وه. دی په هر موجود کښې د خدای یو صفت متجلي ګڼي او یوازې انسان ته په دې حیث قایل دی چه ټول الهي صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه د خدای پاک په وحدانیت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې ځخه نشات کړیدی او اساسی ځای ئې نیولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وایي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شویدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بین الما والطین ؤ او وروستی نبي (خاتم النبیین) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډیرو متصوفو فیلسوفانو شرحې او تعلیقات لیکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالي لیکلي دي چه ډیرئې ضایع شویدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکیه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهمیت لري.
ځینې مسیحي ایمه ؤ د ابن عربي پیروي کړې او دانتې د ایطالیا مشهور شاعر په خپلو ځینو اثارو کښې دده مدیون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فیلسوف په خپلو ځینو نظریاتو اروپائي فیلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپینوز- او هګل) واقع دي.
سید جمال الدین افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو ځخه دی او د هغه شاګرد شیخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پیرو وچه (رسالة الواردات) لومړی تصنیف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شیخ محی الدین ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د یوه واحد حقیقت په لټه کښې هغه حد ته ورسیده چه د ټولو ادیانو حقیقت ئې یو ګڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دین اساس ئې کیښود چه ډیر پیروان ئې پیدا کړه.
دده دا بیتونه د دغه مفهوم ډیر ښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل الیوم انکر صاحبی	اذا لم یکن دینی الی دینه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة	فمرعی الغزلان ودیر الرهبان
ومعبد اوثان وکعبة وطایف	والواح توراة ومصحف قرآن
ادین بدین الحب کیف توجهت	رکائبه فللحب دینی وایمانی

مطلب ئې دا دی چه پخوا به که د چا دین زما دین ته نزدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هر صورت قبلوي د غزالانو ورشو، د رهبانانو د پاره دیر، د بتانو د پاره معبد، د طواف کوونکو د پاره کعبه، د تورات الواح او د قرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دین می د محبت دین دی او ایمان مې هم محبت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقي خاوندهم دمذاهبو او اديانو اساس يوګني او په دي عقيده دی چه دمختلفو او راز راز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلک يود بل په ژبه نه پوهيږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بيانوي چه يو دينار ئي درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅوچه يو داسې سړی پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقيقت ډير پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډيرنوي معاني او مفاهيم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګليسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.
ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه اوپه خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډير عميق اودقيق نظرخاوندچه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئې ډيرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډير درانه نظرګوري.
دغه راز ډير محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډيره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونو کښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کريم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښې ذکر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله(ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډير ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو ، په لوږوتيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابوته ورکړيعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئي ډيربنه سرمشق دی.
ځيني آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمي مدرسې (کشف ومعرفت) بنيادټينګوي او دباطني علم اساس بلل کيږي هغه هم په خپل ځای کښې توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښې نيولو سره ځيني نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري ياتصوف مقيدکوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه يا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقې پيداکولو اونوروحقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې داحديثونه د ذکر وړدي:
۱- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله(ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايی شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلی دي. رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (فَقُم وَنَم وَصُم وَ افطِر وَصُم مِن کُلِ شَهرٍثَلاثَةَ اَيَامٍ وَلکَ مِثلُ صِيَامِ الدَهرِ) يعنی دشپې ياځيږه او ويده کيږه روژه کيږه او بوزه کيږه. په هره مياشت کښې دري ورځې روژه نيسه اودابه ستادپاره داسې وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښې وويل: زما طاقت تردې زيات دی. رسول الله(ص) وويل نويوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بيا وويل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردي مي هم طاقت ډيردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بيا خپل طاقت زيات وښود اورسول الله (ص) وفرمايل تردي افضله اوبهتره بله روژه نشته.
۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئي ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شويدی؟ په قريشو کښي خو ستا ترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځي وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواييه اوهغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئي وويل: آيا تا په ماپسي اقتدا نده کړي؟ هغه وويل څنگه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځي روژه اود شپي ولاړ اوسي؟
عثمان وويل هو ! زه همدغسي کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:
(لَاتصفعَل اِنّ لِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقّاًوَاِنّ لِجَسَدِکَ عَلَيکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِکَ عَلَيکَ حَقّاً فَصَلِّ وَنَم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسي مکوه، نفس دي هم په تاحق لري جسد دي هم درباندي حق لري او اهل دي هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئي هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه دصوفيانو دا ادعاچه دوی دتصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو بريالي کيږي له ځينو آيتونو سره ظاهرآموافقت نلري ځکه چه دغيب علم په خدای پاک پوري خاص دی او پيغمبرانو ئي هم دعوه نده کړي په دغه مورد کښي دا آيتونه دملاخطي وړدي:
۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ - سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ماسره دخدای خزائي دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مگر دهغه څه چه وحی راته شوي وي.
پدي آيت شريف کښي داڅرگنده شويده چه پيغمبرعلم غيب نلري مگرچه وحی ورته وشي، په وحی کښي دغيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.
۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) دغيب کلی گاني له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهيږي.
۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت۶۵) وواييه ! په غيب باندي نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښي دي مگر الله پاک (ج).
ټول علم غيب يوازي دخدای پاک سره دی او بالذات په ده پوري اختصاص لري چه بې له الهي ښخه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نوځيني بندگان په ځينو غيبي چاروخبروي مگرهغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.
له علم الغيب څخه مراد محض ظن اوتخمين نه دی اونه هغه علم چه له قراينو اودلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نودغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر دصوفيانو دکشف دشهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دافکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع کيږي.
دغه راز آيتونه چه دغيب علم په الله تعالی پوري مختص گڼي اوهغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړي قابله گڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښي نشته. الهامي پوهه چه خدای پاک ئي دچاپه برخه کوي او په دغه وسيله انسان ته کشف الغيب حاصليږي معنی ئي دانه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدی بلکه دالهي علم يو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شويدی اوعالم الغيب يوازي خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغيب په دي لحاظو وايو چه غيبی شيان زمونږ له نظر دي که داسي نه وي نوخدای پاک ته خوهيڅ شی غايب نه دي. لکه چه تصوف دزماني په تيريدو مختلف مراحل طی کړي او په هئيت او ماهيت کښي ئي تغيررا غلي دي. په صوفيانو کښي دغه بدلون لا ډير محسوس او مشهوردی. دنن ورځي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهیم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب ددنیا جاه وجلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وږینې جامې اغوندي اوپخوائې هم اغوستې مګر دا وږی او هغه وږی ډیر تفاوت لري.
چیرته هغه شډله زیږه صوفیانه شړی چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډایانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف اومتصوف هم لکه دنن اوپرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاوهغه پرهیز یونشوګڼلی. هغه له خوندنو اومزو پرهیز کاوه اودی له بیخونده اوبې مزې شیانو پرهیزکوي.
هغه ځان خواراوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفي په زیږه اوجاموکښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه دا ستغنا په وجه او دی د ډیرې غنا په وجه. هغه دنیاته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په وینه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و اودوی په عیش وعشرت.
دپرون صوفي لکه دیوجانس دسکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګردنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه اوسنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدراسلام له مسلمان څخه ډیره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلې ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکوکښې د تطبیق وړ نه ګڼل کیږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکرکوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.
ډیرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدوکښې د سیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه د سیاست اوسیاسي اقتدار په ګټه و اوهغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار ا ومطلق العنانۍ سره ئې مبارزه اومجادله کوله.
هو ! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډیرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډیر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه اومتناقض مسائل راپیدا شوه او د صحیح او غلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربیره په دې خینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کاری نه کاروا خیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شی حتی چه د کفر خدمتګارهم.
قادیانیت دجعلي اسلام یوه ښکارنده نمونه ده.
په اسلام کښې دمختلفو فرقو اومختلفو عقایدو ظهور د خلفای راشدینونه وروسته شروع شوا وعلاوه د شیعه اوسني په دښمنۍ نورې فرقې اوتفرقې هم راژوندۍ شوې.
د امویانو اوعباسیانو په وخت کښې دمتکلمینو معارضې اومجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وویشل شوه چه یوه معتزله اوبله اشعریه یا اشاعره بلل کیږي. دهمدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پیدا شو او عقلي دلایل په دیني مسایلو کښې دخیل شوه چه شک اوترديد ورسره ملګري و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخرکښې مسلمانان په اسلامي عقایدو کښې لکه: توحید ، تجسم، جبرو او اختیار ، معاد ، ایمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو د خپلې عقیدې د اثبات دپاره عقلي دلایل پیدا کول د دغو دلایلو راغونډول، تصنیف او تالیف دعلم کلام اساس وګرځید او د عقل مذهب په دین کښې حلول اونفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډیره درنه برخه لري.
حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سرکښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شویو شاګردئې (واصل بن عطا) ؤچه په یوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بیل ځای ونیوه او اعتزال ئې اختیار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وویل: (اعتزل واصل عنا) یعني له مونږ څخه لیرې او بیل شو.
واصل بن عطا لږ څه وروسته دخپل استاذ د یوه بل شاګرد عمروبن عبید په ملګرتیا یوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه یعني دصوفي شاګردمعتزلی شوا و معتزله فرقه ئې تاسیس کړه. معتزله دمتکلمینو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځینو عقایدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکردي او په آیتونو تاویل او تفسیر نه مني.
لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه دګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځینو دکبیره ګناهونو مرتکبین کافرګڼل ځینو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ویل چه له کافرانو نه ډیر بتر دي.
واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذسره مخالف شواو ویې ویل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بین المنزلتین منزلت لري او د کفراوایمان په برزخ کښې واقع دي.
دغه دمنزلت بین المنزلتین عقیده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبیقوله لکه دحضرت عثمان (رض) قتل، دجمل اوصفین واقعه او داسې نور او دا د امویانو په ګټه وه ځکه دوی هم داعتزال مذهب ته راواوښتل.
دمعتزله فرقې په مقابل کښې دمتکلمینو بله فرقه اشعریه یا اشاعره وه.
دمعتزله فرقې یو تن (ابو الحسن بن اسماعیل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله دیوه خوب دلیدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځیده او له فلسفي روش څخه ئې درسول الله صلی الله علیه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهي ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختیارکړ. ده وویل زه دخدای په کلام او د پیغمبر په سنتو یعني په هغو احادیثو تمسک کوم چه اصحابو او دحدیثو امامانوئې روایت کړی دی.
اشعریه یا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه دمعتزلی شاګردو. اشعریه په حقیقت کښې دکوم نوي مذهب پیروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حدیث پرې عقیده لري.
علم کلام چه دیني مسایل په عقلي دلایلو ثابتوي اومعتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف دغه علم ته ډیره توسعه ورکړه منبع ئې یوناني فلسفه ده.
متصوفین دغه علم ته ښه نظرنلری اوځینې ئې که ډیرمخالف ندي ډیر موافق هم ندي. امام غزالی وایې: (قرآنی دلایل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او دمتکلمینو دلایل لکه دوا رنځورانو ته په کارده.)
ابن عیاد هم علم کلام لکه طب ګڼې او وایي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.
جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تیریده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل داهغه خلک دي چه دخدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي.جنید وویل: (نَفيُ العَيبِ حَيثُ يَستَحِيلُ العَيبَ عَيبٌ) یعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفیان ثوري او اکثرومحدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه دمخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې اومناظرې څه په خپله دمسلمانانو ترمینځ اوڅه دنورومذاهبو دپیروانوله خوا دامویانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوعباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړچه دجهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شووکتابونو په لوستلو دمسلمانانو په عقایدوکښې نوره ګډوډې هم راغله او دعقلی دلایلو بازار تود شو.
د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه دنوې پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړچه اسلامي پوهان د اسلام دمخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې ردکړي. ابو الهذیل (۱۳۱ -۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئې ډیر کتابونه ولیکل.
له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بدنظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډیر ژرئې په یوه خبره علم کلام ته نظربنه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د توري په زور په خلکو ومانه که چیرې د اسلام اثبات په دلیل اوبرهان کولی شئ یو عالم راولیږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.
هارون الرشید یوفقیه ورولیږه او دمهاراجا له خوا دمباحثې دپاره یونماینده وټاکل شوچه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! دخدای یوصفت قدیردی اوکامل قدرت لري.
د مهاراجا نماینده وویل: آیاداځان په شان خدای پیدا کولی شي او دخپل مثل په پیدا کولوهم قادر دی.
فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري اومونږ دغه علم اودغه راز بحثونه بدګڼو.
هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمربن عباد دمباحثې دپاره انتخاب کړ.د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزله ؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود دعلم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.
وائي چه دعلم کلام نوم په دغه علم ځکه کیښودل شوچه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤاو ډیرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي دفلسفې یو شاخ منطق دی اوکلام دمنطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کیښودل شو.
دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شواو پخوا ترهغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحفیفه هغه کتاب چه په عقایدوکښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.
په علم کلام کښې دمعتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډیرځایونه نیکانوته د اجر اوثواب وعدې ورکړیدي اوګنهګاران ئې په زجراوعذاب ویرولي دي دعدالت تقاضاهم همدغه ده چه انسان دخپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي اود بدیوسزا ورکړه شي.
دلته دا سوال پیدا کیږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی اولازمي امردی که نه دی. یعنی الله تعالی په عدل مکلف دی اوکه نه؟
اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی اوکولی شي چه مطیع او فرمانبردارته سزا ورکړي اوګناهګارته د رحم اوکرم له مخې اجرونه ورکړي.
امام غزالي وایي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای دټولو او د هرڅه مالک دی نوپه خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وایي: دمطیع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العیاذبالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وایي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آیت ۲۹) یعنی زه په بندګانو ظالم نه یم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکۍ له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن کريم کښې داهم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّـيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنى حسنات سيئات له مينځه وړي.

له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئي وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ او ازغږيدل او د اسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندى بيا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْـبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شى نيک عمل ئي له مينځه ځي او په ښه عمل باندي بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستى عمل اعتبار لري او محوه شوى عملونه په حساب کښې نه راځي.

اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره وپه نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعنى (احباط) په انکار پوري ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانى نيک عملونه له مينځه ځى او بس. لکه چه الله تعالى فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعني که څوک مشرک شي نو عمل ئي حبط کيږي. اشاعره وايي: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئي زياته وه د اسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئي نه وي کړي که د نيکى. پله ئي درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.

صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.

اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او انجات ورومي.

معتزله وايي: د شفاعت معنى دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنى ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خداى ئي په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئي لوړه کړي.

په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدى او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنى افاده کوي.

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پوري موقوف ګڼل شوى لکه پدي آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْـفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعني څوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَـفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دي ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردي چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی.
معتزله وايي: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه دمخه دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي یعنی له کبیره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکارکوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت یو مقام دی چه دخدای له لوري دخلکو د هدایت دپاره چاته ورکول کیږي او پیژندنه ئې پدې کښې کیږي چه خدای په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي.
دوی معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې دپیژندلو دپاره دا شرطونه تعیینوي:
دخدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوي سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او د دهٔ دعوې په ضددې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځینې پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کارمعنیٰ دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کارهیڅ ممکن ندی او که دغسې نه وي نو خارق العاده ویل ورته څه معنیٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو دغسې ایرادونوته متوجه شوه نو د خرق عادت قیدئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شوي دي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَایَقصُدُبِهِ تَصدِیقُ مُدَعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم یَکُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) یعنی زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
یو هغه چه معجزه د پیغمبرۍ شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وګورو څوک چه خلک یوه دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې دنیکۍ او حقیقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک ترڅه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چیرې دا یقین حاصل شي چه هغه پیغمبردی نو بیائې اطاعت لازم او واجب دی.
امام رازي وايي: (دمعجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومیږي چه فهم ئې مشکل ندی)
الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعني نه لیږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.
دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارو له عواقبو څخه ئې وویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور دخلکو کار دی چه منې ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته دخلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکوته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُـوحَىٰ الى –

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورت انعام آیت ۵۰) یعنې ووایه نه وایم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چه زه ملک یم پیروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شویده.

هر کله چه پیغمبر د خدای له لورې ما موردی چه خلکو ته ووایی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.

په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).

یعنی ووایه! مالک نه یم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضاوي که زه په غیب پوهیدلی هرګوره به مې ډیر جمع کړي وُ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسید له ما ته هیڅ بدي.

نه یم زه مګر ویرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووایي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چور منکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلي دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلي نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پیښیږي چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او دا منی چه د بنیادم په وجود کښې د پیریانو حلول د دې باعث کیږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې ښکاره شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبد الله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.

عبد الله بن مقنع دوه میاشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلاند سپوږمۍ له ځانه راوبستله چه ترڅلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.

مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووایو چه بل څوک دې هغسې کارونه کړی شي که دد ې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبد الله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پیشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عیسی (ع) معجزه وه اوس د هپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري د همدغسې ملاحظاتو په وجه د متکلمینو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهانی او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجازاً کوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځینې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډیر اختلافونه راروان وا و په مختلفو نومونو، مختلفي فرقې په اسلام کښې را پیدا شوې چه مظاهر ئې ډیر څرګند او ښکاره دي.

هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحريفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسير او تاويل له لارې پکښې راز راز تعبيرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځيده.

د اسلام دين چه تقريبا څوارلس سوه کاله دمخه دنياته راغی او اوس پرې ډيرې پيړۍ تيرې شويدي، ډيره اوږده زمانه ئې طی کړيده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډير تغير د ژوند په ټولو خواو کښې ډير بدلونونه راوستي دي او دين هم له دغو تغييرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځينې پوهان وايي د اسلام دين د نورو اديانو په شان يوه اجتماعي پديده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور يو قوي او مفيد حرکت و او ډير اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه توليد او توليدي وسايل ژر ژر تغير کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او اديان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د توليد له ځرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقياتو په مخکښې سد کيږي او دا ضرورت مينځ ته راځي چه بايد مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او توليد ترمينځ نسبي تطابق مينځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسيږي چه بيا اصولاً دين له توليد سره هيڅ مطابقت نه کوي او له مينځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ايا د اسلام دين د زمانې تغييرته څه اعتنا کړيده او که نه؟ آيا په ديني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پريښې ده که تړلې يې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بيرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مينځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِيحُ المَحضُورَات) يعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي يو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په ديني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قياس وروسته له آيت او حديث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوين شوه او د خلکو د احتياج مطابق په شرعي احکامو کښې ډيره اضافه وشوه او ډير نوي مسايل په عباداتو او معاملاتو کښې مينځ ته راغله او بيا لوئي لوئي فتاوې راووتې او له اصولو او کلياتو نه جزئيات استخراج شوه.

په شيعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدين د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ايجابات او مقتضياتو ته ونه کتل شوه ښائي د اجتهاد د دروازې تړلو يوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخرې زمانې ملايان د دنيائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادر نکړي او په دين کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بيا هم ويلی شو چه په دين کښې د زمانې همدغه تاثير چه پخوا اجتهاد جايز و او اوس ناجايز دی ډيرلوی تغيير دی او ډير زيات اهميت لري که د آخرې زمانې د ديانت کمزوري د اجتهاد بندولو دليل کيدی شي نو بيا داخرې زمانې دنوو ايجاباتو او مقتضياتو د پاره د نوو احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشی کيدی. که څوک دا ووايي چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابو حنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرينو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو يوسف) او د دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه ګڼل کيده پخپله د څلورو مذهبو يوله بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بيا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شويده چه يو مذهب به صحيح وي او نور د اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځينې احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (اَلشَّيخُ تَارَةً يُخطِي وَتَارَةً يُصِيبُ) شيخ کله خطا کيږی او کله حق ته رسيږي يعني دا نشی کيدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ زماني دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام كښې معتبر ګڼل شوى او پخپله دخداى په كتاب كښې داسې آيتونه شته چه د زماني د تغيير په وجه د ديني احكامو تغيير رابښيي او په دې مو پوهوي چه ديوه وخت احكام په بل وخت كښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفاى راشدينو په وخت كښې هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احكامو بدلون ثرګند وي. د رسول الله (ص) په زمانه كښې د اسونو زكات نه اخيستل كيږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت كښې د اسونو زكات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و اودجهاد دپاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زكات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن كريم په حكم مولفة القلوب د بيت المال په مال كښې د برخي خاوندان ګڼل او دوى ته ئې برخه وركوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت كښې مولفة القلوب ته څه نه وركول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال كښې الله تعالى خپل نبي ته امر كوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب وركړه چه كه ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او كه له تاسو نه سل تنه وي په زرو كافرانو باندې بريالى كيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ ! په دې آيت كښې مسلمانان مكلف شويدي چه يوتن دلسوتنو كافرانو په مقابل كښې وجنګيږي خو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يوبل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خداى تخفيف دركړ او پيټى مو سپک شو. خداى پوهيږي چه په تاسو كښې ضعف راغى كه اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او كه زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خداى په اذن غلبه حاصلوي او خداى دصابرانو ملګرى دى:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يومسلمان د دوو تنوكافرانو په مقابل كښې په مقاومت مكلف دى او د زماني په بدلون په ديني تكليف كښې ډير كموالى راغلى دى د هجرت په آغاز كښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډيره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل كښې جنګيده او بريالى كيده، حتى چه زرتنه مسلمانان له اتيا زره كافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا كښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنى دوو لكو په مقابل كښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنى مسلمانان بوډا ګان او ضعيف شوه او نوى نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه كامل يقين ورسره و نو يو تن د دووتنو په مقابل كښې په جنګ مامور شو يعني د رسول الله (ص) په حيات كښې د ډيروخت په تيريدو په يوه قرآني حكم كښې دغومره فرق او تغيير راغى او علت ئې هم د زماني تغيير وبدلون و شو ځكه د تخفيف دآيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريكه اوصحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګري وي ډاډ راكوي چه اسلام په هروخت كښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احكام وضع كولى شي او يوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين كړي او بس.

پاى

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library